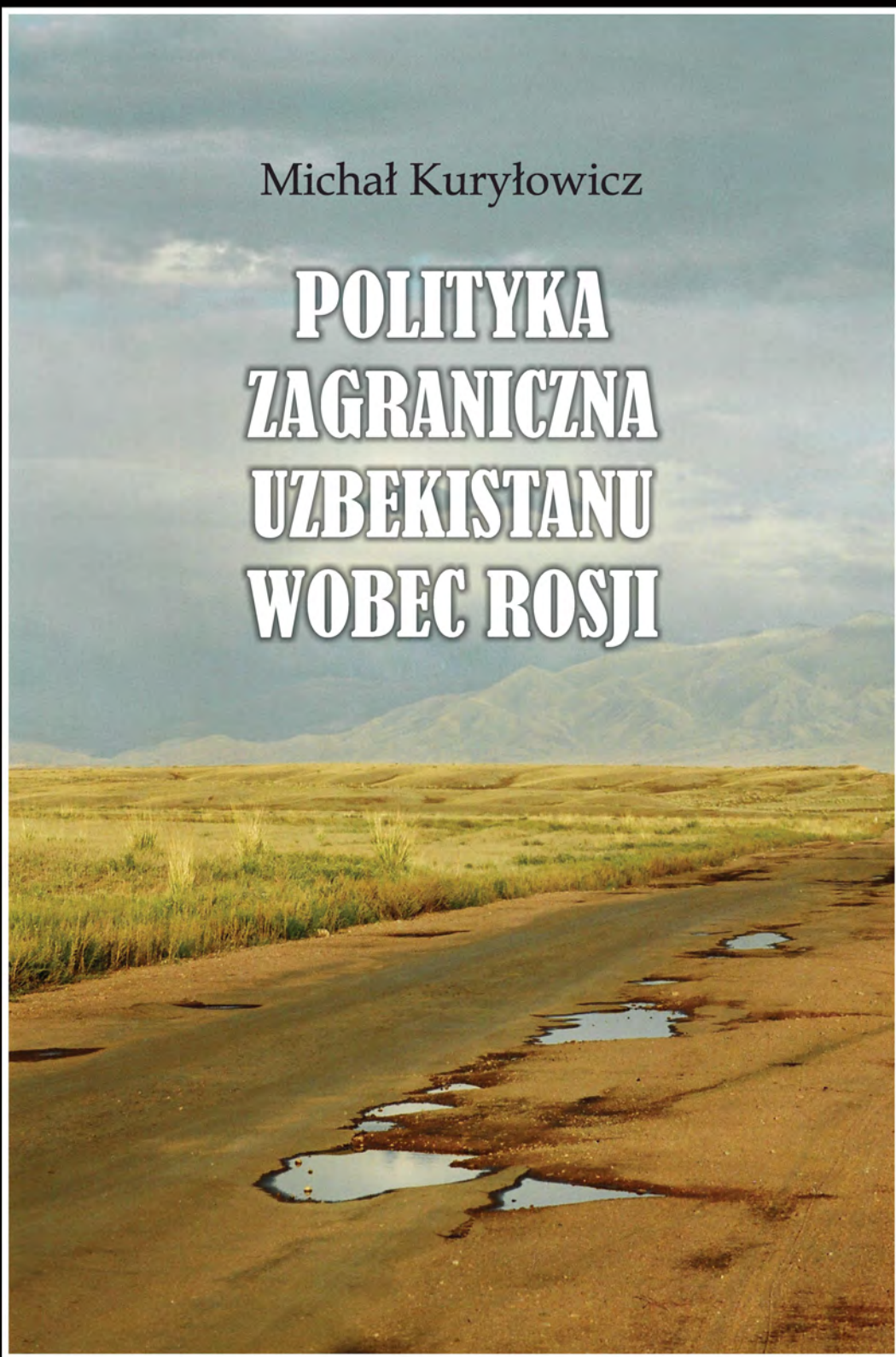


Michał Kuryłowicz

**POLITYKA
ZAGRANICZNA
UZBEKISTANU
WOBEC ROSJI**



**POLITYKA ZAGRANICZNA
UZBEKISTANU
WOBEC ROSJI**



Pod redakcją Mieczysława Smolenia, Joachima Dieca i Anny Jach

Tom 19

Spis treści

Wprowadzenie	7
Podstawy teoretyczne	11
Podstawowe pojęcia	24
Rozdział 1. Perspektywa historyczna stosunków uzbecko-rosyjskich.....	29
1.1. Ostatnia kolonia. Charakter rosyjskiej dominacji w regionie.....	30
1.1.1. Podbój Azji Centralnej.....	32
1.1.2. Turkiestan i „rosyjski” wymiar kolonializmu.....	35
1.1.3. <i>Status quo</i> . Dlaczego Azja Centralna nie stała się drugim Kaukazem?.....	38
1.1.4. Buchara i Chiwa – stabilność przede wszystkim	39
1.1.5. Inteligencja muzułmańska – w stronę Rosji?	42
1.1.6. Wojna i rewolucja lutowa.....	44
1.2. Rewolucja październikowa i „nowy” kolonializm. Okres ZSRS.....	47
1.2.1. Turkiestan: rewolucja „rosyjska” i kontrrewolucja „muzułmańska”	49
1.2.2. Podziały wśród ludności muzułmańskiej	52
1.2.3. Buchara i Chiwa – nagła, radykalna zmiana.....	56
1.2.3. Sojusz bolszewików z dżadidami. Rewolucja „narodowa” w Azji Centralnej	57
1.2.5. Korienizacja partii i „szturm” na tradycję	61
1.2.6. Kolonializm sowiecki. Tradycja i modernizacja	65
1.2.7. Powojenna stabilizacja. „Era” Szarafa Raszydowa	69
1.2.8. Afera „bawełniana” i zaburzenie <i>status quo</i> w republice	73
1.2.9. <i>Pierestrojka</i> i „nieoczekiwana” wolność	74
Rozdział 2. Współczesny Uzbekistan. Wyznaczniki wewnętrzne polityki zagranicznej państwa	79
2.1. Środowisko geograficzne Uzbekistanu i jego konsekwencje polityczne.....	79
2.2. Potencjał demograficzny Uzbekistanu.....	84
2.3. Transformacja gospodarcza i potencjał ekonomiczny republiki	90
2.4. Czynniki militarne.....	102
2.5. Charakter systemu politycznego Uzbekistanu.....	104
2.6. Uzbecka koncepcja polityki zagranicznej	111

Rozdział 3. Uzbekistan na arenie międzynarodowej.....	117
3.1. Ewolucja najbliższego otoczenia zewnętrznego.....	117
3.1.1 Pierwsze dziesięciolecie niepodległości	119
3.1.1.1. Aktywność Uzbekistanu wobec konfliktu tadżyckiego.....	119
3.1.1.2. Skutki niestabilności Afganistanu	122
3.1.1.3. Stosunki z Kazachstanem i Kirgistanem.....	125
3.1.1.4. Współpraca z krajami islamskimi	127
3.1.2. Wojna z terroryzmem i jej skutki regionalne	130
3.1.2.1. Uzbekistan w koalicji antyterrorystycznej	130
3.1.2.2. Uzbekistan wobec sąsiadów z obszaru postsowieckiego	132
3.1.2.3. Wektor chiński w polityce Taszkontu	137
3.2. Rosyjskie koncepcje polityki zagranicznej wobec Azji Centralnej i jej aktywność w regionie.....	139
3.2.1. Etapy formowania strategii regionalnej Federacji Rosyjskiej.....	139
3.2.2. Aktywność Rosji w Azji Centralnej	144
Rozdział 4. Polityka zagraniczna Uzbekistanu wobec Rosji: 1991-2013.....	151
4.1. Trud niepodległości (1992-1993).....	153
4.1.1. Problem Tadżykistanu.....	153
4.1.2. Strefa rublowa	155
4.2. Budowanie niezależności (1994-1998).....	158
4.2.1. Relacje bilateralne: ochłodzenie, potem odprężenie	158
4.2.2. Priorytety: armia i gospodarka	161
4.2.3. Niechęć wobec integracji pod egidą Rosji.....	163
4.2.4. Współpraca z Zachodem	166
4.3. Rok 1999 – próba zmiany wektora polityki zagranicznej.....	167
4.4. „Kryzys batkański” i ponowne zbliżenie z Rosją (1999-2001).....	170
4.5. Wojna z terroryzmem – zwrot ku sojuszowi z USA (2001-2003)	173
4.5.1. Koalicja antyterrorystyczna.....	173
4.5.2. Wewnętrzne ograniczenia sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi.....	174
4.6. Zbliżenie z Rosją w obliczu konfliktów wewnętrznych (2003-2006)	177
4.6.1. Partnerstwo strategiczne.....	177
4.6.2. Andżan i Układ sojuszniczy z Rosją	179
4.7. Ponowna odbudowa niezależności (po 2006 roku).....	182
Zakończenie.....	189
Bibliografia	197
Indeks nazwisk	209
Indeks geograficzny	215
Резюме	219
Aneksy	225

ROZDZIAŁ 2

Współczesny Uzbekistan

Wyznaczniki wewnętrzne polityki zagranicznej państwa

2.1. Środowisko geograficzne Uzbekistanu i jego konsekwencje polityczne

Republika Uzbekistan, powstając na gruzach Związku Sowieckiego, stała się prawnomiędzynarodowym następcą Uzbekiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Przejmując jej terytorium oraz ludność, młode państwo dziedziczyło zarazem cały багаż problemów – nie tylko politycznych czy gospodarczych, ale również wynikających z położenia geograficznego. Problematyka z zakresu geografii politycznej wydaje się zatem szczególnie aktualna właśnie w odniesieniu do państw postsowieckiej Azji Centralnej¹.

Republika Uzbekistan, zajmując powierzchnię 447 400 km²², jest piątym pod względem wielkości państwem we Wspólnocie Niepodległych Państw (po Rosji, Kazachstanie, Ukrainie oraz Turkmenistanie), a zarazem trzecim w Azji Centralnej (po Kazachstanie i Turkmenistanie). W momencie rozpadu ZSRS w kwestiach granicznych pomiędzy dotychczasowymi republikami związkowymi zastosowano zasadę *uti possidetis iuris* – „niech pozostanie tak, jak posiadacie”³. Uzbekistan

¹ Błażej Sajduk zauważa, że „w mediach nagminnie pojawiają się komentarze, iż odległość straciła na znaczeniu, świat się skurczył (stając się globalną wioską), a tym samym położenie państw na mapie oraz wynikające z tego konsekwencje bardzo mocno osłabły, o ile w ogóle odgrywają jeszcze jakąś rolę. Takie opinie są fałszywe. Wiek XXI już w pierwszym dziesięcioleciu pokazał, że geopolityka nadal ma znaczenie”. B. Sajduk, *Tradycyjne metody analizy polityki zagranicznej*, [w:] *Podmiotowość geopolityczna. Studia nad polską polityką zagraniczną*, red. nauk. K. Szczerski, Warszawa 2009, s. 69-70.

² *The World Factbook. Uzbekistan*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, dostęp: 22 II 2012.

³ Zob. M. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, tłum. J.J. Gojło et al., wstęp S. Sawicki, Warszawa 2000, s. 273-274, cyt. za: S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 230, przyp. 5.

przejął tym samym ustaloną w latach 1924-1936, długą (6221 km) i skomplikowaną linię graniczną. Długość jego wspólnej granicy z Kazachstanem wynosi 2203 km, z Kirgistanem – 1099 km, z Tadżykistanem – 1161 km, z Turkmenistanem zaś – 1621 km. Co więcej, ma on również krótką (o długości 137 km) wspólną granicę z Afganistanem⁴. Terytorium Uzbekistanu stanowi zatem symboliczny środek śródlądowego regionu Azji Centralnej⁵, republika ta graniczy bowiem z wszystkimi pozostałymi państwami regionu (zob. aneks nr 1). Uzbekistan nie posiada wspólnej granicy z Federacją Rosyjską, mimo to jest przez tę ostatnią zaliczany do grona państw tzw. „bliskiej zagranicy”, czyli przestrzeni byłego ZSRS⁶. Bezpośrednie sąsiedztwo Tadżykistanu i Afganistanu – dwóch państw ogarniętych w latach 90. wojną domową – ma niezwykle istotne znaczenie dla polityki zagranicznej Uzbekistanu, w tym jego relacji z Rosją. Konflikty te omówione zostaną szerzej w kolejnym rozdziale, przy analizie ewolucji najbliższego otoczenia międzynarodowego Uzbekistanu.

Jedynie wspomniane odcinek granicy z Afganistanem oraz częściowo z Turkmenistanem wyznaczone są w sposób naturalny (wzdłuż biegu Amu-darii). Większość uzbeckiej linii granicznej przebiega w poprzek naturalnych barier przyrodniczych. Tę sytuację dodatkowo komplikuje fakt, iż do 1991 roku obecne granice państwowe w regionie miały charakter głównie administracyjny i nie były ściśle wyznaczone w terenie⁷. To z kolei warunkuje pojawiające się regularnie konflikty z pozostałymi republikami na tle rzeczywistego przebiegu granic. Zwłaszcza Kirgistan oraz Tadżykistan zgłaszają pretensje wobec władz uzbeckich odnośnie do „korygowania” przebiegu granic na swoją korzyść. Jeszcze w 2011 roku 300 km, czyli niemal 25% ogólnej długości granicy uzbecko-kirgiskiej wciąż wymagało demarkacji⁸.

Terytorium republiki – składające się z dwunastu obwodów (*viloyati*), miasta wydzielonego (stolicy – Taszcentu, *Toshkent*) oraz posiadającej status autonomicznej Republiki Karakałpackiej (zob. aneks nr 2) – dzieli się wyraźnie na wyżynno-górzysty wschód, gdzie skoncentrowane jest życie polityczne i gospodarcze kraju, oraz równinne, pokryte pustyniami, a zarazem słabo zaludnione – centrum i zachód. Największą jednostką terytorialną republiki jest położona w północno-zachodniej części Uzbekistanu Republika Karakałpacka (*Qoraqalpog'iston Respublikasi*), obejmująca terytoria pustynne, w tym wybrzeże Jeziora Aralskiego. Stanowi ona 37%

⁴ Zob. T. Bodio, *Wprowadzenie. Daleki – bliski Uzbekistan*, [w:] *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. nauk. T. Bodio, Warszawa 2001, cz. 5: *Polityka zagraniczna*, s. 20.

⁵ Co więcej, Uzbekistan jest jedynym na świecie (oprócz Lichtensteinu) państwem podwójnie śródlądowym, co oznacza, że od morza dzieli go dwa kraje. Zob. G.R. Capisani, *Nowe państwa Azji Środkowej*, tłum. M. Czekański et al., Warszawa 2004, s. 143.

⁶ S. Bieleń, *Powrót Rosji do gry wielkomocarstwowej*, [w:] *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń, Toruń 2008, s. 230.

⁷ Zob. idem, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006, s. 230.

⁸ Zob. A. Sultanov, *Kyrgyzstan wants to resume border delimitation*, [on-line:] http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/main/2011/03/12/feature-01, dostęp: 29 V 2012.

powierzchni republiki, a zamieszkuje ją zaledwie 1,4 mln osób (5% mieszkańców Uzbekistanu)⁹. O ile ta część Uzbekistanu jest zwarta terytorialnie, to wschód republiki jest dużo bardziej rozczłonkowany i można umownie podzielić go na trzy subregiony. Pierwszym z nich jest obszar położony wokół Taszcentu (*Toshkent*). Stolicę kraju, leżącą w dolinie rzeki Czirczyk (*Chirchiq*), tuż przy granicy z Kazachstanem, łączą z pozostałym terytorium państwa dwa wąskie korytarze. Korytarz południowy (w największym miejscu osiągający około 60 km szerokości) przecina dolinę Syr-darii i prowadzi do drugiego, stosunkowo silnie zurbanizowanego obszaru, skoncentrowanego wokół miast: Samarkanda (*Samarqand*), Dżizak (*Jizzax*) i Karszi (*Qarshi*), położonych u stóp gór Pamiru. Korytarz wschodni (w największym miejscu osiągający zaledwie 30 km szerokości) biegnie zaś w kierunku uzbekiej części Kotliny Fergańskiej – regionu podzielonego pomiędzy trzy państwa¹⁰. Przez terytorium Uzbekistanu prowadzi tam tylko jedna – górską – droga, kończąca się na przełęczy Kamczyk (*Qamchiq dovoni*, 2268 m n.p.m.)¹¹. Do najważniejszych miast regionu zaliczane są: Namangan (*Namangan*), Andiżan (*Andijon*) i Fergana (*Farg'ona*), pozostające zresztą stolicami obwodów (zob. aneks nr 3). Wysunięta skrajnie na wschód i trudno dostępna z pozostałych obszarów republiki uzbekicka część Kotliny Fergańskiej ma jednak wyjątkowe znaczenie dla państwa. Chociaż zajmuje zaledwie 4% powierzchni republiki, skupia 7,8 mln mieszkańców, czyli 27% ogólnej liczby obywateli Uzbekistanu¹².

Inną osobliwością geopolityczną Uzbekistanu, będącą również echem podziałów granicznych sprzed kilkudziesięciu lat, jest występowanie eksklaw i enklaw terytorialnych (zob. aneks nr 3). Uzbekistan posiada poza swoim zwartym terytorium kilka eksklaw na obszarze sąsiedniego Kirgistanu: Soch (*So'x*), Szachimardan (*Shohimardon*), Czong-Gara (*Chong-Kara, Qalacha*)¹³, z kolei na jego obszarze znajduje się enklawa należąca do sąsiedniego Tadżykistanu – Sarwak (*Sarvak*, tadż. *Сарван*)¹⁴.

⁹ Zob. G.R. Capisani, *op. cit.*, s. 154.

¹⁰ Zachodnia i centralna część jej terytorium przypada Uzbekistanowi, południowo-zachodnia – Tadżykistanowi, natomiast obszary podgórskie w części północnej, wschodniej oraz południowej – Kirgistanowi. Zob. *Ferghana Valley. Border Region Tajikistan, Uzbekistan and Kyrgyzstan*, [on-line:] <http://www.unhcr.org/441688600.html>, dostęp: 29 V 2012.

¹¹ Zob. А. Кудряшов, С. Янышев, *Обстановка на перевале Камчик, соединяющем Ташкент с Ферганской долиной, нормализуется*, [on-line:] <http://www.fergananews.com/article.php?id=3460>, dostęp: 22 II 2012.

¹² J. Gely, *Ferghana Valley. In the middle of the empires*, [on-line:] <http://home.online.nl/sota/fergana.htm>, dostęp: 5 II 2015.

¹³ Zob. *Международные отношения в Центральной Азии. События и документы*, ред. А.Д. Богат уров, Москва 2011, s. 256. Por. *Узбекские анклавы Сох, Шахимардан и Чангара*, [on-line:] <http://erkind.kloop.kg/2010/05/28/uzbekskie-anklavy-sox-shaximardan-i-changara>, dostęp: 21 II 2012. Zob. też: G.R. Capisani, *op. cit.*, s. 143.

¹⁴ Zob. А. Волосевич, *Анклавы Ферганской долины становятся зонами все более рискованного проживания*, [on-line:] <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1128035340>, dostęp: 21 II 2012.

Podobnie jak kwestia niewyznaczonych w terenie granic, istnienie enklaw i eksklaw utrudnia współpracę z innymi republikami Azji Centralnej. Przykładowo, w 2001 roku prasa kirgiska alarmowała, że Uzbekistan zażądał eksterytorialnej drogi prowadzącej do regionu Soch, na co władze w Bishkeku jednak nie przystały¹⁵.

Uzbekistan leży w strefie klimatu kontynentalnego suchego, o niewielkiej ilości rocznych opadów – od 80 mm/rok na równinach do ponad 400 mm/rok w górach¹⁶. To sprawia, że dla funkcjonowania gospodarki (zwłaszcza rolnej) tego kraju niezwykle istotne są zasoby wodne oraz ich wykorzystanie dzięki systemowi irygacji. Zaledwie 12% przepływających przez Uzbekistan rzek bierze swoje źródło na terytorium republiki¹⁷. Przez jej obszar płyną wprawdzie dwie najważniejsze „arterie wodne” Azji Centralnej: Amu-daria (*Amudaryo*) oraz Syr-daria (*Sirdaryo*), jednak również w tym aspekcie ogromne znaczenie mają podziały terytorialne dokonane w latach 20.-30. ubiegłego stulecia. Syr-daria dwukrotnie przepływa przez obszar republiki (przez Kotlinę Fergańską oraz tereny Stepu Głodowego)¹⁸, z kolei Amu-daria częściowo stanowi granicę uzbecko-afgańską i uzbecko-turkmeńską i dopiero jej ujście znajduje się pod wyłączną terytorialną jurysdykcją Taszkontu¹⁹. W granicach republiki znajdują się również duże zbiorniki wodne (słone): wysychające Jezioro Aralskie (*Orol dengizi*)²⁰, przez które przebiega granica uzbecko-kazachska, jezioro Sarykamysz (*Sariqamish Ko'li*) na granicy z Turkmenistanem, wreszcie jezioro Ajdarkul (*Aydarko'l Ko'li*)²¹ (zob. aneks nr 2).

¹⁵ *Ziemia za gaz*, „Tydzień na Wschodzie” 2001, nr 8 (215), s. 17; *Porozumienie kirgisko-uzbeckie*, „Tydzień na Wschodzie” 2001, nr 9 (216), s. 18; *Tajne porozumienie o wymianie terytoriów*, „Tydzień na Wschodzie” 2001, nr 17 (224), s. 19.

¹⁶ *Uzbekistan. Przewodnik dla przedsiębiorców*, oprac. i red. A. Naruniec, H. Borko, P. Gębski, Warszawa 2005, s. 11.

¹⁷ Dla porównania w „górskich” republikach Azji Centralnej – Kirgistanie oraz Tadżykistanie – wskaźnik ten wynosi odpowiednio: 99% i 60%. Zob. *Международные отношения...*, s. 359.

¹⁸ Rzeka ta swe źródła bierze w Kirgistanie, po opuszczeniu uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej przepływa przez Tadżykistan, następnie wpływa na uzbecką część Stepu Głodowego, by na koniec znaleźć ujście do Jeziora Aralskiego na terytorium Kazachstanu. Zob. aneks nr 2.

¹⁹ Amu-daria swoje źródła bierze z kolei w Tadżykistanie, środkowy bieg tej rzeki znajduje się zaś w całości na terytorium Turkmenistanu. Zob. *ibidem*.

²⁰ Jezioro Aralskie, do niedawna czwarty pod względem wielkości śródlądowy zbiornik wodny na świecie, jest przykładem jednej z największych katastrof ekologicznych. Wskutek intensyfikacji produkcji bawełny w ZSRS wody Amu-darii oraz Syr-darii wykorzystywane były w poważnym stopniu do nawadniania pól. Spowodowało to obniżenie średniego przepływu wód we wspomnianych rzekach. W konsekwencji wody Amu-darii od lat 60. nie dopływają do jeziora, niknąc na rozległych połaciach depresyjnej Kotliny Sarykamyskiej. Radykalnemu obniżeniu się poziomu wód w jeziorze, a ostatnio wręcz podziałowi na trzy niezależne zbiorniki wodne, towarzyszyło zasolenie terenów przybrzeżnych oraz ich skażenie przez pestycydy, w ogromnej ilości używane do nawożenia pól bawełnianych. Zob. *Water Resources of the Aral Sea Basin*, [on-line:] http://ec-ifas.waterunites-ca.org/aral_basin/66-the-aral-sea-basin.html, dostęp: 29 V 2012.

²¹ Zob. *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 11.

Zasoby wodne i możliwość ich wykorzystania mają podstawowe znaczenie dla uzbeckiej gospodarki, która w dużej mierze opiera się na produkcji i eksporcie bawełny, co zresztą jest jedną z pozostałości specjalizacji ekonomicznej republik z czasów sowieckich. Uzbekistan, produkując rocznie prawie 5 mln ton „białego złota”, zajmuje pod tym względem piąte miejsce na świecie²², jednak utrzymanie poziomu owej produkcji (oraz innych kultur uprawnych) wymaga stałego sztucznego nawadniania około 90% pól uprawnych²³. Taka sytuacja wymusza na władzach Uzbekistanu współpracę z pozostałymi republikami odnośnie do wykorzystania zasobów wodnych regionu i jest niezwykle konfliktogenna. Już w lutym 1992 roku rządy pięciu państw regionu zawarły w tej sprawie porozumienie, na mocy którego powołano do życia Komisję Koordynacyjną ds Regulowania, Racjonalnego Wykorzystania oraz Ochrony Międzypaństwowych Zasobów Wodnych²⁴. Jej zadaniem miało być ustalanie limitów rocznych wykorzystania wód regionu dla każdego z uczestników porozumienia. Szybko jednak okazało się, że ustalenia wielostronne, przyjęte w ramach komisji, są nagminnie łamane przez poszczególne państwa. To wymusiło praktykę uzgodnień bilateralnych (również nietrwałych), zawieranych w reakcji na powstające na bieżąco konflikty²⁵. Przykładowo – porozumienie z 1996 roku pomiędzy Uzbekistanem a Turkmenistanem ustaliło roczny limit poboru wody z Amu-darii na 22 km³ dla każdej z republik (przy średniorocznym spływie wód o pojemności 75 km³). Jednak już w październiku 2000 roku Turkmenistan jednostronnie zdecydował o budowie sztucznego jeziora na pustyni Karakum, co wywołało oburzenie w Uzbekistanie. Tamtejsi eksperci zaczęli przekonywać, iż jego powstanie nie będzie możliwe bez dodatkowego poboru wody z Amu-darii, a zatem złamania zawartego wcześniej porozumienia²⁶. W jeszcze większym stopniu „problem wodny” był źródłem zatargów Taszkentu z krajami położonymi w górnym biegu

²² W latach 2002-2004 średnia wielkość produkcji bawełny wahała się od 4,5 mln do 4,7 mln ton. Więcej wyprodukowały jedynie Chiny, Indie, USA oraz Pakistan. Zob. *ibidem*, s. 46. Por. *Top Production – Uzbekistan – 2003*, [on-line:] <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx#ancor>, dostęp: 29 V 2012.

²³ W latach 1999-2008 wskaźnik procentowy ziem wymagających sztucznego nawadniania wahał się od 87,4 do 91,4. *Irrigated land and its share in arable land and permanent crops*, [on-line:] www.fao.org/docrep/015/am081m/PDF/am081m00a.pdf (tabela A.6), dostęp: 27 V 2012.

²⁴ Mowa o porozumieniu O współpracy w dziedzinie wspólnej kontroli nad wykorzystaniem i ochroną międzypaństwowych zasobów wodnych (*О сотрудничестве в сфере совместного управления использованием и охраной водных ресурсов межгосударственных источников*). Jego tekst (w wersji rosyjskojęzycznej) dostępny jest na stronie: http://www.icwc-aral.uz/statute1_ru.htm, dostęp: 20 XII 2012.

²⁵ Ю. Рысбеков, *Межгосударственной Координационной Водохозяйственной Комиссии ЦентрАзии – 20 лет. Некоторые уроки*, [on-line:] <http://www.centrasia.ru/news2.php?st=1342335300>, dostęp: 20 XII 2012.

²⁶ Zob. *Международные отношения...*, s. 360-361.

Amu-darii i Syr-darii: Tadżykistanem oraz Kirgistanem. Kwestia ta odbija się na polityce regionalnej Uzbekistanu, ma też znaczenie dla relacji tego kraju z Rosją, zatem znajdzie rozwinięcie w kolejnych rozdziałach niniejszej pracy.

Spośród surowców energetycznych Uzbekistan posiada pokaźne – odkryte w latach 60. ubiegłego stulecia w pobliżu Buchary (*Buxoro*) – zasoby gazu ziemnego. Złoża te, oceniane na 1,84 bln m³, dają republice dziewiętnaste miejsce na świecie pod względem potwierdzonych zasobów oraz piętnaste miejsce w statystyce producentów i eksporterów „niebieskiego paliwa”²⁷. Ponadto Uzbekistan dysponuje potwierdzonymi zasobami ropy naftowej w wysokości 594 mln baryłek, co stawia go w tej kwestii na czterdziestej siódmej pozycji na świecie. Zasoby obu surowców energetycznych są w republice wyraźnie niższe niż w Rosji (zajmującej pierwsze miejsce pod względem potwierdzonych zasobów gazu ziemnego i ósme miejsce w kategorii złóż ropy naftowej²⁸), a nawet w sąsiednim Kazachstanie (zajmującym odpowiednio czternaste i jedenaste miejsce w świecie w tych zestawieniach²⁹), niemniej jednak zapewniają Uzbekistanowi niemal całkowitą niezależność od dostaw z innych państw. Ponadto kraj ten jest jedenastym na świecie producentem złota (wydobywa rocznie średnio 73 tys. kg tego kruszca³⁰), siódmym światowym wydobywcą uranu³¹ oraz dziewiętnastym – miedzi³².

2.2. Potencjał demograficzny Uzbekistanu

Dziedzictwem okresu sowieckiego jest skomplikowana sytuacja demograficzna Uzbekistanu. Warto zauważyć, iż już od lat 60. XX stulecia republika wyróżniała się na tle ZSRS dynamiką przyrostu naturalnego, zwłaszcza ludności uzbeckiej³³. Trend ten utrzymał się w przeciągu dwudziestolecia niepodległości. Uzbekistan w 2011 roku zamieszkiwało, według szacunków, 28 128 000 osób³⁴, co daje mu

²⁷ *The World Factbook. Uzbekistan.*

²⁸ *The World Factbook. Russian Federation*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>, dostęp: 29 V 2012.

²⁹ *The World Factbook. Kazakhstan*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, dostęp: 29 V 2012.

³⁰ T.J. Brown et al., *World Mineral Production 2006-2010*, Nottingham 2012, s. 27-29.

³¹ Roczne wydobycie tego kluczowego dla uzyskania energii atomowej surowca wynosi w republice 2400 kg. Zob. *ibidem*, s. 74.

³² Uzbekistan wydobywa średnio 80 tys. ton miedzi w ciągu roku. Zob. *ibidem*, s. 19.

³³ W latach 1970-1989 liczba Uzbeków wzrosła w republice niemal dwukrotnie – z 7,7 mln do 14,1 mln osób. Zob. A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, s. 155.

³⁴ *Background note. Uzbekistan*, [on-line:] <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2924.htm>, dostęp: 29 V 2012. Dodać należy, iż od 1989 roku w Uzbekistanie nie przeprowadzono spisu ludności, wskutek czego autor zmuszony jest w dalszej części niniejszej pracy korzystać z da-

trzecie miejsce w tym względzie wśród państw WNP (po Rosji oraz Ukrainie) oraz pierwsze w Azji Centralnej³⁵. Od 1992 roku przybyło w republice prawie 7 mln osób³⁶, co odróżnia ją od Rosji, w której w latach 1992-2010 liczba obywateli spadła niemal o 6 mln osób – ze 148 704 000³⁷ do 142 905 000 mieszkańców³⁸. Korzystnie przedstawia się również struktura wiekowa społeczeństwa – średnia wieku to 25,7 roku, przy czym zaledwie 4,7% ludności stanowią osoby po 65 roku życia³⁹, podczas gdy w Rosji wskaźniki te wynoszą odpowiednio 38,7 roku i 13%⁴⁰. Rozmieszczenie ludności jest jednak nierównomierne – średnia gęstość zaludnienia to 55 osób/km² i waha się od 7 osób/km² w obwodzie nawojskim (*navoiy viloyati*), położonym w centralnej – pustynnej – części kraju, do 522 osób/km² w regionie andiżańskim (w Kotlinie Fergańskiej)⁴¹.

Uzbekistan jest także krajem o niskim poziomie urbanizacji – obecnie, według szacunków, tylko 36% społeczeństwa mieszka w miastach⁴². Co ważniejsze, wskaźnik ten wykazuje tendencję malejącą już od czasów sowieckich – w 1979 roku wynosił on 42,3%⁴³, w 1990 zaś 40,6%⁴⁴ – co oznacza postępującą deurbanizację republiki. Fakt ten ma istotne implikacje ekonomiczne, a nawet polityczne. Dominacja liczebna ludności wiejskiej przekłada się bowiem na statystyki zatrudnienia. W republice 44% ludności zawodowo czynnej⁴⁵ pracuje w rolnictwie⁴⁶, skoncentrowanym na produkcji bawełny (zajmującej 46% ziem uprawnych⁴⁷). Uzbecka gospodarka wiejska wymaga zatem znacznych zasobów wodnych dla utrzymania istniejącej produkcji, co skutkuje między innymi opisanymi już konfliktami na tle wykorzystania zasobów wodnych regionu.

nych szacunkowych publikowanych przez uzbecki rząd (opartych na informacjach zebranych w urzędach stanu cywilnego). Te informacje zaś, podobnie jak dane spisów powszechnych przeprowadzanych w ZSRS, często są przedmiotem krytyki ze strony środowisk naukowych.

³⁵ Ludność Uzbekistanu stanowi niemal 50% potencjału demograficznego całego regionu Azji Centralnej. Zob. *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 13.

³⁶ W 1992 roku liczba ludności Uzbekistanu wynosiła 21,4 mln osób. Zob. *ibidem*.

³⁷ P. Eberhardt, *Geografia ludności Rosji*, Warszawa 2002, s. 36.

³⁸ *Окончательные итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. Национальный состав населения Российской Федерации*, [on-line:] http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/results-inform.php, dostęp: 29 V 2012. Jednocześnie, według szacunków CIA, liczba obywateli Rosji wynosi obecnie 138,1 mln osób, co oznaczałoby spadek w przeciągu dwudziestu lat o ponad 10 mln mieszkańców. Zob. *The World Factbook. Russian Federation*.

³⁹ Zob. *The World Factbook. Uzbekistan*.

⁴⁰ Zob. *The World Factbook. Russian Federation*.

⁴¹ Zob. *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 14.

⁴² Zob. *The World Factbook. Uzbekistan*.

⁴³ A. Maryański, *Geografia ekonomiczna Związku Radzieckiego*, Warszawa 1987, s. 428.

⁴⁴ С. Жуков, О. Резникова, *Центральная Азия в социально-экономических структурах современного мира*, Москва 2001, s. 16.

⁴⁵ Której wielkość szacowana jest na ponad 16 mln osób. Zob. *The World Factbook. Uzbekistan*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ A. Maryański, *op. cit.*, s. 429.

Następstwem sowieckiej polityki ludnościowej jest także obecny skład etniczny republiki. Według danych zawartych w *Atlasie etnicznym Uzbekistanu* (*Этнический Атлас Узбекистана*) w 2000 roku na ogólną liczbę 24 487 000 obywateli Uzbekistanu 77,4% stanowili etniczni Uzbegy, 4,9% – Rosjanie, z liczących się mniejszości narodowych zamieszkiwali tam również Tadzycy (4,8%) oraz Kazachowie (4%), a także rdzenna ludność Republiki Karakałpackiej – Karakałpacy (2,1%)⁴⁸. Obecność diaspory rosyjskiej, zamieszkującej głównie większe ośrodki miejskie i przemysłowe (zwłaszcza Taszcent), to bezpośredni efekt wcześniejszego uzależnienia Uzbekistanu od Rosji i ZSRS. Spadek jej liczebności w republice – w latach 1989-2000 z 1,65 mln do 1,2 mln osób⁴⁹, był zaś jednym ze skutków rozpadu komunistycznej federacji i powstania niepodległych, „narodowych” republik. Na jego gwałtowność – tylko w latach 1991-1998 wyjechało około 300 tys. Rosjan⁵⁰ – wpłynęła między innymi decyzja Taszcentu, wykluczająca prawo do nabywania podwójnego obywatelstwa⁵¹.

Tadzycy zamieszkujący republikę (w latach 1989-2000 ich liczba zwiększyła się z 933 tys. do 1,16 mln osób) skoncentrowani są w południowo-wschodnich obwodach Uzbekistanu: surchandaryjskim (*surhondaryo viloyati*), kaszkadaryjskim (*qashqadaryo viloyati*), a także w Samarkandzie oraz w Bucharze⁵². Wspomniana mniejszość, zwana często „aborygenami Uzbekistanu”⁵³, mieszka zatem w pobliżu granicy z Tadżykistanem, na obszarze, stanowiącym uzbecko-tadżycką kwestię sporną już od czasu podziału republik w latach 20. ubiegłego wieku. Kazachowie, których liczba w latach 1989-2000 wzrosła z 808 tys. do 990 tys. osób, zamieszkują w zwartych skupiskach terytorium wzdłuż granicy z Kazachstanem⁵⁴. Wreszcie Karakałpacy, posiadający republikę autonomiczną, w 2000 roku liczyli 504 tys. osób. Mieszkają u ujścia Amu-darii do Jeziora Aralskiego, uważani są zaś za bliskich etnicznie Kazachom (w latach 1924-1930 terytorium zamieszkiwane przez nich stanowiło zresztą obwód autonomiczny w ramach Kazachskiej ASRS)⁵⁵.

⁴⁸ Liczebność wszystkich wspólnot narodowych za: *Этнический атлас...* Również do tych danych należy podchodzić z dużym sceptycyzmem, jako że środowiska naukowe negują wiarygodność szacunków rządowych, na których opierają się twórcy cytowanego Atlasu. Aleksandra Zamaraiewa zauważa na przykład, iż liczebność diaspory tadżyckiej jest regularnie zaniżana, a znaczna część Tadżyków jeszcze w czasach sowieckich otrzymała paszporty z odgórnie wpisaną doń narodowością uzbecką. Zob. A. Zamaraiewa, *Kazachstan – Uzbekistan. Rywalizacja o przywództwo w Azji Centralnej*, Pułtusk 2007, s. 43, przyp. 66.

⁴⁹ *Этнический атлас Узбекистана*, ред. А. Илхамов, Ташкент 2002, s. 188.

⁵⁰ *Международные отношения...*, s. 274.

⁵¹ *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1993/1994, nr 18, s. 25.

⁵² *Этнический атлас...*, s. 195-202.

⁵³ Określenie to wynika z faktu, iż są oni potomkami dawnych mieszkańców Buchary i Samarkandy. Zob. T. Bodio, W. Śmidowski, *Modernizujące się społeczeństwo (między historią a przyszłością)*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 202.

⁵⁴ *Этнический атлас...*, s. 109-113.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 116-118.

Skutkiem układu granic, wyznaczonego pomiędzy republikami w okresie sowieckim, jest zamieszkiwanie sąsiednich republik przez liczną diasporę uzbecką. W 2000 roku około 1,5 mln Uzbeków mieszkało w Tadżykistanie⁵⁶, stanowiąc tam niemal 25% ludności⁵⁷. Uzbeki są również istotną mniejszością narodową w Kirgistanie (ok. 600 tys. osób w 2000 roku), w Kazachstanie (ok. 500 tys. osób) oraz w Turkmenistanie (400 tys. osób)⁵⁸. W dwóch pierwszych krajach mniejszość uzbecka zamieszkuje w zwarty sposób przy granicy z Uzbekistanem – zwłaszcza na terytorium Kotliny Fergańskiej. Czyni to ze wspomnianego regionu – podzielonego między trzy państwa – obszar z wyraźną dominacją Uzbeków, niewątpliwie ma też wpływ na politykę zagraniczną Taszkontu. W kolejnym rozdziale polityczny wymiar obecności wspólnot uzbeckich w obu krajach zostanie omówiony szerzej, w tym miejscu warto zaznaczyć jedynie, iż tadżyccy Uzbeki – tzw. klan leninabadzki⁵⁹ – odegrali niepoślednią rolę w tamtejszym konflikcie wewnętrznym, angażując się w walkę przeciwko ugrupowaniom dążącym do islamizacji kraju. Z kolei napięte stosunki władz w Taszkencie z Biszkekiem musiały częściowo wynikać z faktu, iż po kirgiskiej stronie Kotliny Fergańskiej dwukrotnie – w 1990 oraz 2010 roku – doszło do zamieszek etnicznych skierowanych przeciwko diasporze uzbeckiej⁶⁰.

Najistotniejszą liczebnie diasporę Uzbeki tworzą w Afganistanie, w północnych prowincjach którego mieszka około 2,5 mln osób tej narodowości. Są oni w większości potomkami wychodźców z Azji Centralnej z lat 1918-1923 – okresu wojny domowej w Rosji⁶¹. Obecność tak licznej mniejszości uzbeckiej po południowej stronie Amu-darii niewątpliwie wpływa na relacje Taszkontu z Kablem – by wspomnieć tylko wsparcie, jakiego udzielał rząd uzbecki afgańskiemu generałowi, Uzbekowi z pochodzenia – Abdul Raszidowi Dostumowi – w czasie wojny z talibami⁶². Szerzej ewolucja polityczna Afganistanu zostanie przedstawiona w kolejnej części pracy.

⁵⁶ T. Bodio, W. Śmidowski, *op. cit.*, s. 204.

⁵⁷ T. Bodio, S. Islomov, W. Śmidowski, *Procesy demograficzne*, [w:] *Tadżykistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. T. Bodio, Warszawa 2002, s. 297, *Współczesna Azja Centralna*.

⁵⁸ T. Bodio, W. Śmidowski, *op. cit.*, s. 204.

⁵⁹ Mianem tym określani są przedstawiciele tadżyckiej nomenklatury postkomunistycznej, pochodzący z regionu Leninabadu (od 1991 roku Chodżentu), częstokroć narodowości uzbeckiej. Zob. M. Lang, *Wojna domowa i proces pokojowy*, [w:] *Tadżykistan. Historia...*, s. 148-149.

⁶⁰ Zob. T. Bodio, N. Bogdanowicz, A.S. Sagdullaev, *op. cit.*, s. 496; W. Górecki, M. Matusiak, *Zamieszki w południowym Kirgistanie. Aspekt międzynarodowy*, „Tydzień na Wschodzie” 2010, nr 21 (139), s. 2-5.

⁶¹ *Этнический атлас...*, s. 268.

⁶² Abdul Raszid Dostum – afgański dowódca polowy i generał, z pochodzenia Uzbek. W czasie wojny w Afganistanie (1979-1989) stał po stronie wojsk rządowych, jednak w 1992 roku doprowadził do upadku ówczesnego prezydenta Mohammada Nadżibullaha. Od 1996 roku był jednym z przywódców „Sojuszu Północnego”, przeciwstawiającego się polityce Talibów. Zob. *Международные отношения...*, s. 528.

Po upadku Związku Sowieckiego wzrosło znaczenie obecności Uzbeków na terytorium Federacji Rosyjskiej. Zgodnie z oficjalnymi danymi rosyjskiego spisu ludności z 2010 roku, w kraju tym mieszka 289 tys. Uzbeków. Wspólnota owa, pozornie nieliczna (stanowiąca zaledwie 0,2% ludności Rosji), uległa jednak więcej niż podwojeniu w stosunku do poprzedniego spisu ludności (przeprowadzonego w 2002 roku), gdy wynosiła jedynie 123 tys. osób⁶³. Owego wzrostu liczebności nie da się wytłumaczyć jedynie dynamiką przyrostu naturalnego. Przynajmniej część wspomnianej diaspory muszą stanowić osoby nowe, zwłaszcza emigranci zarobkowi, którzy zaczęli napływać do Rosji po 2000 roku, gdy tamtejszy wzrost gospodarczy przełożył się na nowe miejsca pracy – głównie w handlu oraz w budownictwie⁶⁴. Co więcej, poza osobami posiadającymi formalne zameldowanie, poważną część rzeczywistej mniejszości uzbeckiej w Rosji stanowi nielegalna imigracja. Według autorów raportu *Экономика нелегальной миграции в России* liczba nieposiadających meldunku w Rosji imigrantów z Uzbekistanu (głównie zarobkowych) wynosi 650 tys. osób, a średni czas ich przebywania na terytorium Federacji – 7,1 miesiąca⁶⁵. Znaczenie emigrantów zarobkowych z Uzbekistanu dla polityki zagranicznej tego kraju staje się zrozumiałe, jeśli uwzględni się fakt, iż tylko w 2008 roku łączna wielkość dokonanych przez nich przelewów na konta zarejestrowane w republice przekroczyła 1,5 mld dolarów, zaś w trzy lata później już niemal 4,3 mld dolarów⁶⁶, co stanowiło 10% jej ówczesnego PKB⁶⁷.

Zdecydowana większość (74,3%) obywateli Uzbekistanu posługuje się na co dzień językiem uzbeckim (jedynym oficjalnym w państwie), 14,2% używa języka

⁶³ Wzrost ich liczebności wyniósł 135%. Zob. *Окончательные итоги Всероссийской...; Всероссийская перепись населения 2002 года. Национальный состав населения и владение языками, гражданство*, [on-line:] <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>, dostęp: 29 V 2012. Tymczasem, jak wskazuje Piotr Eberhardt w pracy *География людности Росии*, w latach 1989-1999 dynamika owego przyrostu była dużo słabsza i wyniosła 8,4% (wzrost ze 127 tys. do 137 tys. osób). Zob. P. Eberhardt, *op. cit.*, s. 110-111 (tabela 48).

⁶⁴ Л. Парфенов, *Потреббум*, [w:] idem, *Намедни. Наша эра. 2001-2005*, Москва 2012, s. 203.

⁶⁵ Autorzy opierają swoje dane na szacunkach Ministerstwa Pracy Uzbekistanu. Zob. *Оценка численности нелегальных трудовых мигрантов в России и их трансфертов. Свод оценок потоков, состава мигрантов по продолжительности проживания и их переводов на родину*, [on-line:] <http://www.polit.ru/article/2005/08/18/demoscope207>, dostęp: 29 V 2012.

⁶⁶ Л. Максакова, *Узбекистан в системе международных миграций*, [w:] *Постсоветские трансформации. Отражение в миграциях*, ред. Ж.А. Зайончковская, Г.С. Витковская, Москва 2009, s. 323-349; *Трансграничные операции физических лиц в 2011 году*, [on-line:] http://www.cbr.ru/statistics/CrossBorder/CrossBorder_2011.pdf?pid=svs&sid=TGO_obz, dostęp: 3 I 2013.

⁶⁷ Według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego uzbecki Produkt Krajowy Brutto w 2011 roku wyniósł 45,3 mld dolarów. Zob. *Uzbekistan. Gross domestic product, current prices*, [on-line:] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/01/weodata/weorept.aspx?pr.x=55&pr.y=16&sy=2009&ey=2012&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=.&br=1&c=927&s=NGDPD%2CNGDPDPC%2CPPPGDP%2CPPPPC%2CLP&grp=0&a=>, dostęp: 30 XII 2012.

rosyjskiego, natomiast 4,4% – tadżyckiego⁶⁸. Dane te, odnoszące się do języka uważanego za rodzimy, nie odzwierciedlają jednak złożoności problematyki lingwistycznej w republice. Intensywna promocja języka rosyjskiego w okresie ZSRS (służącego jako *lingua franca* przestrzeni sowieckiej) sprawiła, iż jego znajomość do tej pory jest powszechna nawet wśród etnicznych Uzbeków. Najbardziej zruszczoną grupą społeczną była i pozostaje uzbecka elita polityczna, w tym sam prezydent Islam Karimow. Jeszcze w pierwszych latach niepodległości posługiwał się on głównie językiem rosyjskim, ucząc się uzbeckiego niemalże „na oczach” swoich współobywateli⁶⁹. Obecność języka rosyjskiego widoczna jest w miastach, zwłaszcza w stolicy. Badania przeprowadzone przez Rosyjską Akademię Nauk w latach 90. potwierdziły, iż 71% Uzbeków w Taszkencie porozumiewa się swobodnie językiem rosyjskim⁷⁰. W październiku 2003 roku w mieście tym odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona problemom języka i rozwoju. Jej uczestnicy podkreślali, iż około 50% mieszkańców republiki wciąż jest w stanie porozumiewać się między sobą po rosyjsku⁷¹. Dzieje się tak pomimo znaczącego odpływu ludności etnicznie rosyjskiej. Z drugiej strony większość społeczeństwa uważa za pierwszy język uzbecki. Konstytucja Uzbekistanu oraz ustawa z 21 grudnia 1995 roku również nie pozostawiają wątpliwości – tylko język uzbecki ma status urzędowego, podczas gdy rosyjskiemu odebrano nawet status środka komunikacji międzyetnicznej⁷². Z kolei 2 września 1993 roku uzbecki parlament przyjął ustawę zmieniającą formę zapisu języka uzbeckiego z cyrylicy na alfabet łaciński⁷³. Tamtejsze ustawodawstwo językowe jest wyrazistym przejawem „uzbekizacji”⁷⁴ państwa, a zatem promocji wartości „narodu tytularnego” (jego języka, kultury i historii) młodej republiki. Jako takie stanowi zarazem istotny wyznacznik polityki zagranicznej Uzbekistanu.

Częściowo na podział językowy nakładają się stosunki wyznaniowe – 88% mieszkańców republiki stanowią muzułmanie-sunnici, natomiast 9% – prawosławni⁷⁵. Ale także te dane, odnoszące się do identyfikacji religijnej społeczeństwa

⁶⁸ *Background note. Uzbekistan.*

⁶⁹ Zob. T. Bodio, P. Załęski, *op. cit.*, s. 135.

⁷⁰ Zob. Ю.В. Арутюнян, *op. cit.*, s. 72.

⁷¹ Zob. *Узбекистан. Русский язык уходит. И узбекский не остается...*, [on-line:] <http://www.ferghana.ru/article.php?id=5930>, dostęp: 12 III 2012.

⁷² J.M. Landau, B. Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the ex-Soviet Muslim States. Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, and Tajikistan*, Ann Arbor 2001, s. 116.

⁷³ *Ibidem*, s. 136. Por. *Плоды лицемерия. Языковая политика властей Узбекистана – антинациональна*, [on-line:] <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1196595840>, dostęp: 30 V 2012.

⁷⁴ Tadeusz Bodio definiuje „uzbekizację” jako metaforę sytuacji politycznej w Uzbekistanie po 1991 roku, gdy dotychczasową rusyfikację zastąpiła intensywna promocja wszystkiego co uzbeckie. Zob. T. Bodio, *Układy klanowe jako mechanizm polityki (na przykładzie Azji Centralnej)*, „Społeczeństwo i Polityka. Pismo Edukacyjne” 2005, nr 3-4 (4-5), s. 195.

⁷⁵ *Background note. Uzbekistan.*

uzbeckiego, nie uwzględniają złożoności wspomnianego problemu. Wieloletnia odgórna polityka walki z religią zaowocowała poważną laicyzacją mieszkańców ZSRS – w tym również ludności omawianej republiki. Badania przeprowadzone wśród mieszkańców Taszkontu w latach 90. ubiegłego stulecia pokazały, iż 87% Uzbeków oraz zaledwie 15% Rosjan uznawało się za osoby wierzące. Zarazem jedynie 18% Uzbeków oraz 7% Rosjan regularnie odwiedzało w tym czasie meczet/cerkiew⁷⁶. Polityczny wymiar islamu stał się istotnym wyznacznikiem polityki wewnętrznej i zagranicznej Uzbekistanu i jako taki zostanie opisany równoległe z ewolucją systemu politycznego republiki.

Charakteryzując potencjał demograficzny republiki, warto także zwrócić uwagę na fakt wciąż silnego zakorzenienia wśród Uzbeków podziałów klanowych. Badacze układów etnopolitycznych w regionie wskazują, iż w Uzbekistanie tradycyjnie najsilniejsze pozostają klany: samarkandzki, bucharski, fergański (z jego podziałem na grupy andiżańską, namangańską oraz fergańską), taszkencki i chorezmijski⁷⁷. Można je uzupełnić o struktury wyrosłe już nie na bazie kryterium terytorialnego, lecz ekonomicznego – np. klan bawełniany, naftowo-gazowy⁷⁸. Schemat podziału tożsamości trybalnych w dużej mierze odpowiada wspomnianemu już zróżnicowaniu geograficznemu republiki. Islam Karimow, chociaż publicznie opowiada się przeciwko trwaniu owych nieformalnych grup społecznych, uważany jest za przedstawiciela klanu samarkandzkiego⁷⁹, który współ z grupą taszkencką i częściowo fergańską rządzi państwem⁸⁰. Utrzymanie równowagi pomiędzy poszczególnymi klanami nie jest łatwe, zwłaszcza w sytuacji, gdy grupa, z której wywodzi się głowa państwa, stara się nadmiernie poszerzyć swoje wpływy.

2.3. Transformacja gospodarcza i potencjał ekonomiczny republiki

Gospodarka Uzbekistanu w obliczu rozpadu Związku Sowieckiego stanęła przed wieloma problemami związanymi z transformacją z zasad gospodarki „centralnie sterowanej” na reguły wolnego rynku. Czynnikiem niezwykle utrudniającym ów „okres przejściowy” był rozpad istniejącej przez dziesięciolecia wspólnej przestrzeni ekonomicznej. Dezintegracja komunistycznej federacji i powstanie granic państwowych w miejsce dotychczasowych – administracyjnych, spowodowały, że Uzbekistan utracił bezpośrednie więzi z pozostałymi republikami związkowymi. Było to dotkliwe zwłaszcza w kontekście relacji handlowych z dotychczasowym

⁷⁶ Zob. Ю.В. Арутюнян, *op. cit.*, s. 61 i 64.

⁷⁷ T. Bodio, W. Śmidowski, *op. cit.*, s. 201.

⁷⁸ T. Bodio, P. Załęski, *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – modernizacja – polityka*, Warszawa 2008, s. 110, *Współczesna Azja Centralna*, s. 245.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 154.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 244-245.

centrum – Rosją⁸¹. Centralnie planowana gospodarka sowiecka, która „charakteryzowała się wysokim stopniem wyspecjalizowania i zmonopolizowania produkcji w poszczególnych republikach”⁸², skonstruowana była w ten sposób, że wymiana towarowa pomiędzy poszczególnymi republikami prowadzona była za pośrednictwem dystrybuującego dobra centrum w Moskwie. W ramach tejże gospodarki Uzbekistan zapewniał np. 64% sowieckich zbiorów bawełny⁸³, w zamian za co otrzymywał z innych regionów ZSRS zboże i żywność, których ze względu na monokulturę bawełnianą nie mógł sam wyprodukować. Rozpad owych więzi postawił władze republiki wobec konieczności samodzielnego „wyżywienia” swojego społeczeństwa. Uzbekistan w 1992 roku zmuszony był zakupić za granicą 4,4 mln ton pszenicy, co uczyniło go szóstym importerem tego zboża na świecie (zarazem drugim w WNP po Rosji)⁸⁴.

Dążenia władz sowieckich do osiągnięcia autarkii gospodarczej sprawiały, że zdecydowana większość państwowej produkcji trafiała na rynek wewnętrzny – handel wewnątrzwiązkowy obejmował średnio 71% wartości wszystkich towarów⁸⁵. Niezależna od centrum polityka handlowa – umożliwiająca eksport uzbeckiej produkcji – tworzona była w niepodległej republice praktycznie „od zera”⁸⁶, w sytuacji dominacji dróg transportowych prowadzących na terytorium byłego ZSRS⁸⁷. To petryfikowało zależność republiki od pozostałych państw na obszarze postsowieckim – jeszcze w 1994 roku 61,2% uzbeckich obrotów handlowych przypadało na kraje WNP⁸⁸.

Innym istotnym czynnikiem osłabiającym uzbecką gospodarkę u progu niepodległości był zanik poważnych dotacji z budżetu ogólnowiązkowego (istotnych zwłaszcza dla republik Azji Centralnej). W przypadku Uzbekistanu dochodziły one w ostatnich latach istnienia Związku do poziomu 20% republikańskiego

⁸¹ Jeszcze w 1990 roku zależność Rosji od pozostałych republik w handlu wynosiła 61%, natomiast zależność republik związkowych od Rosji wahała się od 82% do 93%. Zob. *Transformacja systemowa w gospodarkach posocjalistycznych*, red. E. Okoń-Horodyńska, Katowice 1995, s. 95, *Prace Naukowe – Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ A. Maryański, *op. cit.*, s. 429.

⁸⁴ Rosja zmuszona była wówczas sprowadzić aż 17 593 000 ton pszenicy i stała się największym jej importerem na świecie. Zob. *Imports. Countries by commodity: wheat*, [on-line:] <http://faostat.fao.org/desktopdefault.aspx?pageid=342&lang=en&country=235>, dostęp: 30 V 2012.

⁸⁵ Zob. W. Oniszczyk, *Czynniki zewnętrzne transformacji gospodarki Rosji. Handel zagraniczny, kapitał zagraniczny, transfer technologii*, Warszawa 2002, s. 136, *Problemy Gospodarki Światowej*, 3.

⁸⁶ Dopiero w 1989 roku, na fali przekształceń gospodarczych związanych z pierestrojką, powołano do życia agencję „Uzbekintorg”, odpowiadającą za handel zagraniczny. W 1991 roku została ona przekształcona w Państwowy Komitet Stosunków Gospodarczych z Zagranicą. Zob. N. Sirajiddinov, *Handel zagraniczny i polityka handlowa*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 363.

⁸⁷ Zob. A.F. Rasulev, *Uzbecki model transformacji gospodarczej*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 301.

⁸⁸ Zob. *ibidem*, s. 364 (tabela 1).

PKB, a stanowić miały rekompensatę za ustalone ogólnie niskie ceny surowców wywożonych z republiki⁸⁹.

Wszystkie te czynniki pogłębiały kryzys pierwszych lat transformacji ustroju gospodarczego w Uzbekistanie. Zaznaczył się on spadkiem najważniejszych wskaźników makroekonomicznych. Produkt Krajowy Brutto (według oficjalnych danych⁹⁰) obniżył się w 1992 roku (względem stanu z 1991 roku) o 11,1%, w 1993 roku o dalsze 2,3%, a w 1994 roku o 4,2%. W 1995 roku poziom uzbeckiego PKB wynosił 81,2% stanu z 1990 roku i zaczął wzrastać dopiero w piątym roku przemian gospodarczych⁹¹. Łagodniejszy spadek zanotowała produkcja przemysłowa – w 1992 roku obniżyła się wprawdzie o 6,7%, jednak w 1995 roku wynosiła 99,8% stanu sprzed pięciu lat. Z kolei produkcja rolna zanotowała najgłębszy spadek w latach 1992 i 1994 (odpowiednio 6% i 8%), zaś w 1995 roku wyniosła 88,2% poziomu z 1990 roku⁹².

Porównując jednak powyższe dane z ówczesnymi wynikami makroekonomicznymi Rosji czy też sąsiedniego Kazachstanu, nasuwa się przekonanie, iż Uzbekistan mniej boleśnie przeżył pierwsze lata przemian ustroju gospodarczego. Recesja transformacyjna w Federacji Rosyjskiej trwała bowiem dłużej, była też głębsza. Dno recesji gospodarka rosyjska osiągnęła w 1996 roku, wówczas jej PKB stanowił zaledwie 58,1% poziomu z 1989 roku. Z kolei w Kazachstanie Produkt Krajowy Brutto obniżał się sukcesywnie do 1995 roku, gdy osiągnął 60,8% poziomu z 1989 roku⁹³. Warto jednak zauważyć, iż „punkt wyjścia” tamtejszej gospodarki w stosunku do rosyjskiej czy nawet kazachstańskiej był dużo niższy. W 1991 roku PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca wynosił w Uzbekistanie 659 dolarów, podczas gdy w Rosji – 3427 dolarów, w Kazachstanie zaś 1512 dolarów⁹⁴.

⁸⁹ Zob. С. Жуков, О. Резникова, *op. cit.*, s. 55.

⁹⁰ Autorzy przygotowanego na zlecenie Organizacji Narodów Zjednoczonych opracowania *Common Country Assessment of Uzbekistan 2001* wyrażają daleko idące wątpliwości co do rzetelności oficjalnie publikowanych danych makroekonomicznych Uzbekistanu. Wskazują oni m.in., że władze uzbeckie wciąż wykorzystują dawne sowieckie metody statystyczne, jak choćby indeks Sauerbecka, przy obliczaniu wzrostu PKB. Zob. *Common Country Assessment of Uzbekistan 2001*, United Nations President Coordination System Uzbekistan 2001, s. 9.

⁹¹ Wszystkie dane za: С. Жуков, О. Резникова, *op. cit.*, s. 49. W niniejszym opracowaniu autorzy podają wysokość wskaźnika spadku PKB w 1994 roku jako 5,2%. W rzeczywistości oficjalne dane mówią o 4,2%. Zob. *Common Country Assessment of Uzbekistan 2001*, s. 7.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Ł. Jabłoński, *Uwarunkowania wzrostu gospodarczego w posocjalistycznych krajach Europy i WNP po 1989 roku*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, część 4: Reinterpretacja po dwudziestu latach, red. A. Jach, M. Kuryłowicz, Kraków 2012, s. 205 (tabela 3). Zgodnie z danymi podawanymi przez autora (opierającego się w swym opracowaniu m.in. na informacjach Banku Światowego) recesja w Uzbekistanie trwała od 1991 do 1995 roku, podczas gdy w 1990 roku gospodarka ówczesnej Uzbeckiej SRS wzrosła o 1,6% w porównaniu z rokiem poprzedzającym.

⁹⁴ Zob. *GDP per capita (current US \$). List by countries, 1991*, [on-line:] <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD/countries?page=4>, dostęp: 30 V 2012.

Wydaje się, że przyczyną owego „umiarkowanego” kryzysu pierwszych lat transformacji była, w przypadku omawianej republiki, ówczesna polityka ekonomiczna władz, dążących do zminimalizowania załamania gospodarczego w następstwie rozpadu ZSRS. Polityka ta, określana przez władze jako „uzbecki model przejścia do gospodarki rynkowej”, zakładała: dominację państwa jako organizatora rynków konkurencyjnych; stopniową (a nie „szokową”⁹⁵) komercjalizację działalności gospodarczej przy przechodzeniu od struktur monopolistycznych do wolnorynkowych; niespieszną prywatyzację, traktowaną nie jako cel reform rynkowych, ale środek stwarzający warunki dla wolnej konkurencji⁹⁶. Główny architekt przemian – prezydent Uzbekistanu Islam Karimow – ogłosił podstawy polityki gospodarczej w lutym 1993 roku, podczas posiedzenia rządu. Ich istotą była pełna kontrola państwa nad przebiegiem reform w okresie przejściowym, dopuszczenie wyłącznie dzierżawienia ziemi (a nie własności prywatnej), utrzymanie systemu zamówień państwowych oraz dotacji do podstawowych produktów żywnościowych – chleba, mleka, masła, mięsa⁹⁷.

Islam Karimow w następujący sposób określał specyfikę przemian ekonomicznych w jego kraju:

Nasz swoisty model przejścia do gospodarki rynkowej bazuje na specyficznych właściwościach republiki, jej tradycjach, zwyczajach, trybie życia, wykorzenieniu jednostronnego, dotkniętego hipertrofią rozwoju gospodarki w przeszłości.

Model nasz wchłoniął wszystko co najlepsze w doświadczeniu światowym, co stanowi dorobek tych państw, które już przeszły trudną drogę odrodzenia i przemian. (...) niełatwo przejść trudną drogę od systemu nakazowo-rozdzielczego do gospodarki rynkowej ignorując regulującą rolę państwa. Oczywiście, w miarę utrwalania norm rynkowych, nieodwracalności samych reform, wpływ struktur państwowych będzie sukcesywnie i adekwatnie się zmniejszał⁹⁸.

Jednym z najważniejszych celów polityki gospodarczej było uzyskanie rzeczywistej niezależności ekonomicznej kraju poprzez dywersyfikację wytwarzanej w nim produkcji oraz uwolnienie gospodarki od wcześniejszej specjalizacji ekonomicznej.

⁹⁵ Prezydent Uzbekistanu niejednokrotnie wypowiadał się negatywnie na temat realizowanej m.in. w Polsce oraz w Rosji tzw. „terapii szokowej”, wskazując na jej nieprzystawalność do warunków uzbeckich ze względu na złożoną sytuację społeczną oraz brak rozwiniętej infrastruktury gospodarczej. Zob. И. Каримов, *Собственная модель перехода на рыночные отношения*, [w:] i d e m, *Собрание трудов в XI томах*, t. 1, Ташкент 2004 (praca dostępna w formie nagrania audio na pośniku elektronicznym). Por. i d e m, *О приоритетах экономической политики Узбекистана. Речь на XIII сессии Верховного Совета Республики Узбекистан 2 сентября 1993 г.*, [w:] i d e m, *Собрание трудов...*

⁹⁶ Zob. A.F. Rasulev, *op. cit.*, s. 302.

⁹⁷ Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1993, nr 8, s. 17.

⁹⁸ I. Karimow, *Uzbekistan na progu XXI wieku*, tłum. D. Muszyńska-Wolny, Warszawa 2001, s. 118, *Współczesna Azja Centralna*.

Autorzy raportu *Common Country Assessment of Uzbekistan* określają owe zmiany mianem modelu *back-forward*, czyli „realizacji postępu gospodarczego z zachowaniem balastu przeszłości”⁹⁹. Jak wskazuje Lucyna Roszyk, polityka powstrzymywania gwałtownego spadku produkcji poprzez dotacje dla przedsiębiorstw oraz subsydiowanie produkcji doprowadziła nie tylko do utrzymania, ale wręcz wzmocnienia obecności państwa w gospodarce¹⁰⁰, była zatem krokiem w odwrotnym kierunku niż liberalizacja gospodarki. Ekonomisci krytykujący ten model przekształceń zwracają uwagę, iż uzbecka koncepcja polityki gospodarczej, nawiązująca do doświadczeń przemian w państwach azjatyckich¹⁰¹, gdzie państwo zachowało rolę głównego inicjatora reform, w istocie sankcjonowała brak jakichkolwiek przekształceń¹⁰². Owa dominacja państwa, wyrażająca się w odgórnym charakterze przemian, ujawniła zresztą wkrótce swoje mankamenty. Dążenie władz uzbeckich do pozostania w tzw. strefie rublowej, której ostatecznie nie udało się utrzymać¹⁰³, oraz zbyt późne wprowadzenie własnej waluty – suma – spowodowało pojawienie się hiperinflacji¹⁰⁴. Oficjalny wzrost cen w 1992 roku osiągnął 910%, w następnym roku 884%, natomiast w 1994 roku – 1281%¹⁰⁵. Z kolei działania zmierzające do obniżenia deficytu budżetowego załamały się pod koniec 1996 roku, głównie wskutek niskich zbiorów bawełny oraz zbóż, a także pogarszających się warunków wymiany międzynarodowej (obniżenia relatywnych cen na dobra eksportowane). Deficyt w handlu zagranicznym wyniósł wówczas 706 mln dolarów (podczas gdy rok wcześniej zanotowana była nadwyżka dochodów w wysokości 237 mln dolarów), natomiast saldo rachunku bieżącego sięgnęło poziomu -7,2% PKB (w poprzednim roku -0,2%)¹⁰⁶.

Dopiero od 1997 roku zaczęło się zarysowywać wyraźne ożywienie gospodarcze w republice, wiązane przez ekonomistów z osiągnięciem tzw. minimalnej masy krytycznej zmian instytucjonalnych¹⁰⁷ oraz niezbędnych reform liberalizujących

⁹⁹ *Common Country Assessment of Uzbekistan 2001*, s. 7, cyt. za: L. Roszyk, *Transformacja uzbecka. Przełom czy kontynuacja?*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 180.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 180-181.

¹⁰¹ Zwłaszcza w Chinach, Korei Południowej i Japonii oraz Turcji. Zob. A. Bedrintsev, *Reformy ekonomiczne*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 312.

¹⁰² A. Åslund, *Jak budowano kapitalizm. Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*, tłum. M. Rusiński, Warszawa 2010, s. 14.

¹⁰³ *Kazachstan i Uzbekistan poza strefą rublową*, „Za Uralem” 1993, nr 16, s. 27-31.

¹⁰⁴ A. Åslund, *op. cit.*, s. 138.

¹⁰⁵ *Common Country Assessment of Uzbekistan 2001*, s. 7.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 7-8.

¹⁰⁷ Zdaniem Vladimira Popova rozwój instytucjonalny, mierzony wskaźnikami rządów praw, znaczenia wydatków rządowych w PKB oraz rozwoju demokratyzacji, wyznaczał w krajach postsocjalistycznych wzrost gospodarczy zarówno w okresie recesji, jak i podczas późniejszego ożywienia. Zob. V. Popov, *Shock therapy versus gradualism reconsidered. Lessons from transition economies after 15 years of reforms*, „Comparative Economic Studies” 2007, nr 49, s. 1-31, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.ces.8100182>.

gospodarkę. Duże znaczenie miało sukcesywne zmniejszanie dotacji oraz subsydiów z budżetu¹⁰⁸ oraz wzrost udziału sektora niepaństwowego w gospodarce. Warto zwrócić uwagę na ten ostatni czynnik w kontekście wzrostu gospodarczego republiki. Proces prywatyzacji majątku publicznego w republice podzielony został na dwa etapy. W latach 1992-1996 sprywatyzowano głównie małe przedsiębiorstwa w zakresie handlu i usług, natomiast po 1996 roku przystąpiono do prywatyzacji średnich i dużych firm państwowych. Wówczas wyraźnie wzrosły dochody ze sprzedaży majątku publicznego – z 9 mln dolarów w 1999 roku do 80 mln dolarów w 2003 roku. Jednak wtedy ujawniła się w tym procesie ograniczająca rola państwa. Rząd uzbecki niechętnie pozbywał się bowiem pakietu kontrolnego w największych przedsiębiorstwach, oraz w koncernach należących do sektorów strategicznych z punktu widzenia gospodarki – przemysłu wydobywczego, energetycznego oraz telekomunikacyjnego¹⁰⁹. W 1999 roku jedynie 10% spośród 178 tys. podmiotów gospodarczych stanowiły przedsiębiorstwa państwowe. Zarazem, według danych Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, owe 10% firm państwowych wytwarzało wówczas 55% uzbeckiego PKB¹¹⁰.

W latach 1997-2003 uzbeckie PKB, według wyliczeń rządowych, wzrastało średnio o 4% rocznie¹¹¹, zaś począwszy od 2004 roku średnioroczna stopa wzrostu była już wyższa niż 7%¹¹². Warto zauważyć w tym kontekście, iż Uzbekistan, w przeciwieństwie do innych republik byłego ZSRS, nie odczuł w sposób wyraźny załamania gospodarczego w Rosji w 1998 roku¹¹³. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy była dokonana w pierwszych latach transformacji dywersyfikacja kierunków handlu zagranicznego, zgodna zresztą ze wspomnianą już uzbecką polityką niezależności ekonomicznej. O ile jeszcze w 1994 roku na kraje WNP

¹⁰⁸ Jeśli w 1990 roku wynosiły one 20% PKB, to w 1999 już tylko 3,1%. Zob. A.F. Rasulev, *op. cit.*, s. 305.

¹⁰⁹ Zob. *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 61-63.

¹¹⁰ Zob. D.V. Trostianski, *Potencjał gospodarczy i bogactwa naturalne*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 295. Por. *Common Country Assessment of Uzbekistan 2001*, s. 14.

¹¹¹ *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 39. Zarazem, według danych Międzynarodowego Funduszu Walutowego, w latach 1997-2005 ów wzrost wynosił średnio 2,7%. Zob. *Report for Selected Countries and Subjects – Uzbekistan*, [on-line:] http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2004/02/data/dbcoutm.cfm?SD=1997&ED=2005&R1=1&R2=1&CS=3&SS=2&OS=C&D=0&OUT=1&C=927&S=NGDP_RPCH-NGDP_R-NGDP-NGDPD-NGDP_D&CMP=0&x=51&y=9, dostęp: 30 V 2012.

¹¹² *Основные макроэкономические показатели Республики Узбекистан*, [on-line:] <http://www.cisstat.com/rus/macro/uzb.htm>, dostęp: 30 V 2012. Por. *Report for Selected Countries and Subjects – Uzbekistan*.

¹¹³ Średni roczny wzrost uzbeckiego PKB w latach 1998-1999 wyniósł, według ostrożnych szacunków MFW, 2,6%, podczas gdy w Kazachstanie w 1998 roku PKB obniżył się o 1,9%, by następnego roku wzrosnąć o 2,7%. Dane za: *World Economic Outlook Database*, September 2004, [on-line:] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2004/02/data/index.htm>, dostęp: 30 V 2012.

przypadało 61,2% wszystkich obrotów handlowych republiki, o tyle w 1997 roku, w przeddzień rosyjskiego kryzysu – 31,2%, w kolejnych latach ten wskaźnik spadł do 27-28%¹¹⁴.

Wydaje się, że osiągnięcie, poczynwszy od 1996 roku, trwałego wzrostu gospodarczego dodatkowo odwiodło władze uzbeckie od zamiaru liberalizacji i otwarcia gospodarki. W przeciwieństwie do wielu krajów postsocjalistycznych, w których ważnym motorem rozwoju były inwestycje zagraniczne oraz kredyty międzynarodowych instytucji finansowych, Uzbekistan nie stał się obiektem szczególnego zainteresowania ze strony inwestorów. Wprawdzie poziom bezpośrednich inwestycji zagranicznych wzrósł w latach 1995-1999 do średnio 120 mln dolarów netto rocznie (podczas gdy wcześniej wahał się w przedziale 48-73 mln dolarów)¹¹⁵, niemniej jednak był on wciąż dziesięciokrotnie niższy niż w sąsiednim Kazachstanie oraz trzydziestokrotnie niższy niż w Rosji¹¹⁶. Władze republiki oficjalnie zachęcały do inwestowania w gospodarkę uzbecką (zwłaszcza w potencjalnie najbardziej dochodowy dla gospodarki sektor wydobywczy)¹¹⁷, jednak rzeczywisty klimat inwestycyjny był niski. W 2004 roku Uzbekistan zajmował 138 miejsce w rankingu krajów o najwyższym poziomie ryzyka inwestycyjnego (dla porównania Rosja była na miejscu 66, Kazachstan – 61). Inwestorów zniechęcał zwłaszcza niski poziom przestrzegania praw człowieka i wolności obywatelskich, brak przejrzystego ustawodawstwa dotyczącego prowadzenia działalności gospodarczej, wreszcie dążenie państwa do „regulowania rynku”¹¹⁸.

Również rozmiary współpracy Uzbekistanu z międzynarodowymi instytucjami finansowymi nie odpowiadały potencjałowi tego kraju – w latach 1994-2003 wielkość kredytów udzielonych Uzbekistanowi przez Bank Światowy osiągnęła poziom 600 mln dolarów, w tym samym czasie pomoc ze strony Azjatyckiego Banku Rozwoju (ABR) sięgnęła 794 mln dolarów, zaś Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju (EBOiR) – 527 mln dolarów. Jednak w zestawieniu nawet z sąsiednim Kazachstanem, zainwestowane w Uzbekistanie kwoty wydają się niewielkie. W 2003 roku inwestycje EBOiR w całej Azji Centralnej wyniosły 295 mln dolarów, z czego w samym Kazachstanie – 264 mln dolarów, w Uzbekistanie zaś – 26 mln dolarów¹¹⁹. Projekty współfinansowane przez owe instytucje nakierowane były na przekształcenia strukturalne w gospodarce – zwiększenie efektywności polityki

¹¹⁴ Zob. N. Sirajiddinov, *op. cit.*, s. 364 (tabela 1).

¹¹⁵ *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 39.

¹¹⁶ *World Investment Report 2004. The Shift Towards Services*, s. 370-371, [on-line:] http://unctad.org/en/docs/wir2004_en.pdf, dostęp: 30 V 2012.

¹¹⁷ Uzbekistan kilkakrotnie, w latach 1997-2000, dokonywał liberalizacji przepisów dotyczących inwestycji zagranicznych w republice. Przyjęto m.in. ustawy O inwestycjach zagranicznych oraz O gwarancjach i ochronie praw inwestorów zagranicznych (obie w dniu 30 kwietnia 1998 roku). Zob. *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 105.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 108-109.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 73-75.

socjalnej, wspieranie rozwoju sektora prywatnego oraz liberalizację rolnictwa, handlu oraz systemu walutowego. I właśnie ta ostatnia materia ujawniła słabość uzbeckiego modelu przekształceń gospodarczych. W 2001 roku Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW) zawiesił współpracę z rządem uzbeckim oraz zlikwidował swoje przedstawicielstwo w Taszkencie, motywując te kroki nikłymi postępami republiki w procesie wdrażania reform gospodarczych (zwłaszcza liberalizacji rynku walutowego). Rok później MFW wznowił, pod naciskiem Stanów Zjednoczonych, swoją działalność w republice, jednak nadal pozostaje krytyczny wobec dominującej roli państwa w gospodarce uzbeckiej¹²⁰.

Ostatnie dziesięciolecie w rozwoju gospodarki uzbeckiej charakteryzuje dynamiczny rozwój dochodowego sektora paliwowo-energetycznego. W procesie tym wyraźnie zauważalne jest nałożenie się interesów politycznych na ekonomiczne. Znakomita (zwłaszcza po 2000 roku) koniunktura na ropę naftową oraz gaz ziemny (pociągająca za sobą wzrost cen na te surowce)¹²¹ miała swoje konsekwencje w polityce ekonomicznej na obszarze postsowieckim. Władze Rosji – kraju najbardziej zasobnego we wspomniane surowce – zaczęły wykorzystywać ogromne przychody z ich sprzedaży dla celów ekspansji gospodarczej, ale i politycznej¹²². W tym samym czasie również Uzbekistan, licząc na uzyskanie dodatkowego źródła dochodów budżetowych, zmierzał do zwiększenia wydobycia, zwłaszcza gazu ziemnego. W przypadku tej republiki miało to również związek ze spadkiem światowych cen bawełny od 2000 roku¹²³, a także obniżającymi się zbiorami „białego złota”¹²⁴. Uzbekistan, sukcesywnie od początku niepodległości zwiększał wydobycie ropy naftowej (z 65 tys. baryłek dziennie w 1992 roku do 161 tys. baryłek w 1998 roku) oraz gazu ziemnego (z 42,7 mld m³ w 1992 roku do 56,3 mld m³ w 2000 roku)¹²⁵. Dzięki temu stał się od 1996 roku eksporterem netto „czarnego złota” oraz jednym z poważniejszych regionalnych dostawców „błękitnego paliwa”¹²⁶. Utrzymanie tego wzrostu było możliwe głównie dzięki zaangażowaniu zagranicznych koncernów paliwowych (zazwyczaj tworzących spółki *joint venture* ze swoimi uzbeckimi odpowiednikami) w poszukiwania i eksploatację uzbeckich złóż. Do 2002 roku Uzbekistan preferował współpracę

¹²⁰ *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 72.

¹²¹ E. Wyciszkievicz, *Rosyjski sektor naftowo-gazowy – uwarunkowania wewnętrzne i perspektywy rozwoju*, [w:] *Geopolityka rurociągów...*, s. 7.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ O. Isengildina-Massa, S. MacDonald, *U.S. Cotton Prices and the World Cotton Market. Forecasting and Structural Change*, „Economic Research Report” 2009, September, s. 8.

¹²⁴ W 2003 roku zanotowano rekordowo niskie zbiory tego surowca, co wiązało się z suszą oraz sukcesywnie zmniejszającym się areałem ziem przeznaczonych pod uprawę bawełny. Zob. *Kłopoty z bawełną*, „Tydzień na Wschodzie” 2003, nr 35 (327), s. 21.

¹²⁵ *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 42-44.

¹²⁶ Republika ta jest w stanie przeznaczyć na eksport 5% wydobytej ropy naftowej oraz 25-30% gazu ziemnego. Zob. *ibidem*.

z koncernami amerykańskimi: Texaco oraz Baker Hughes, a także angielskim Trinity Energy¹²⁷. Jak się wydaje, związane to było z dążeniem do dywersyfikacji kierunków współpracy gospodarczej republiki. Powstała jeszcze przed 1991 rokiem infrastruktura służąca do przesyłu surowców energetycznych z Uzbekistanu, podobnie jak sieć transportu kolejowego i drogowego, w całości skierowana była na północ – w stronę Rosji¹²⁸. Władze w Taszkencie traktowały zatem kooperację z firmami zachodnimi jako szansę na uniezależnienie od niej przynajmniej przemysłu wydobywczego. Jednak począwszy od schyłku 2002 roku to Federacja Rosyjska – za pośrednictwem swoich koncernów paliwowych (Gazpromu i ŁUKoilu) – stała się najistotniejszym inwestorem na rynku uzbeckim¹²⁹. Kolejne kontrakty, zwłaszcza dotyczące poszukiwań nowych i eksploatacji istniejących złóż gazowych w Uzbekistanie, opiewały na kwoty sięgające nawet 1 mld dolarów¹³⁰. Doprowadziły one do zdynamizowania tej części uzbeckiej gospodarki, jednak równolegle przyczyniły się do uzależnienia wspomnianego sektora od rosyjskich partnerów – przytłaczająca większość (85% w 2008 roku¹³¹) eksportowanego uzbeckiego gazu trafia obecnie do Rosji, od 2003 roku Gazprom jest zaś operatorem sieci gazociągów tranzytowych biegnących przez terytorium republiki¹³². Osiągnięty w latach transformacji gospodarczej stan tzw. bezpieczeństwa energetycznego¹³³ może zostać w przyszłości utracony ze względu na rosnące uzależnienie od inwestycji koncernów rosyjskich w sektor paliwowy.

¹²⁷ *Uzbekistan. Przewodnik...*

¹²⁸ W okresie sowieckim powstały m.in. gazociągi: „Azja Centralna – Centrum” oraz „Buchara – Ural”, zaopatrujące rosyjskich odbiorców w gaz wydobywany w regionie. Zob. A. Maryański, *op. cit.*, s. 426-427. Por. aneks nr 1.

¹²⁹ Rosyjski ŁUKoil ogłasza na swojej stronie internetowej, iż dzięki zainwestowaniu w Uzbekistanie 5,5 mld dolarów jest największym zagranicznym inwestorem w tej republice. Zob. *Где мы работаем. Узбекистан*, [on-line:] <http://www.lukoil-overseas.ru/projects/uzbekistan/81.php>, dostęp: 30 V 2012.

¹³⁰ Uzbecki koncern państwowy Uzbekneftegaz podpisał w czerwcu 2004 roku z rosyjskim ŁUKoilem umowę na eksploatację złóż gazu ziemnego w okolicach Buchary, opiewającą na 1 mld dolarów, przewidzianą na okres 35 lat. Zob. *Международные отношения...*, s. 354. Por. *Где мы работаем. Узбекистан*, [on-line:] <http://www.lukoil-overseas.ru/projects/uzbekistan/81.php>, dostęp: 30 V 2012.

¹³¹ *Uzbekistan Foreign Economic Relations*, [on-line:] http://export.by/en/?act=s_docs&mode=view&id=6771&type=by_class&indclass=43017&mode2=archive&doc=64, dostęp: 30 V 2012.

¹³² E. Wyciszkievicz, *Rosyjska polityka energetyczna w basenie Morza Kaspijskiego*, [w:] *Geopolityka rurociągów...*, s. 173.

¹³³ Określany jako „stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię, w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu ciągłości (i niezawodności) dostaw i odpowiednich parametrów jakościowych oraz warunków ochrony środowiska, po społecznie akceptowalnych cenach”. Hasło: *Bezpieczeństwo energetyczne państwa*, [on-line:] www.ure.gov.pl/porta1/pl/37/1035/Bezpieczenstwo_energetyczne_panstwa.html, dostęp: 29 V 2012.

Przekształcenia uzbeckiej gospodarki miały wpływ na realia współpracy gospodarczej z zagranicą – republika ta eksportuje głównie surowce naturalne (32% łącznej wartości eksportu w 2008 roku) oraz bawełnę (9,2% w 2008 roku), sprowadza natomiast przede wszystkim maszyny i urządzenia – stanowią one 53% całości wydatków na import¹³⁴. W tym kontekście warto jednak zauważyć, iż pomimo wyraźnego zwiększenia produkcji w sektorze paliwowo-energetycznym Uzbekistan nie jest zaliczany do państw typu *petrostate* – czyli gospodarek, w których udział wspomnianego sektora w tworzeniu PKB przekracza 10%, natomiast w eksporcie – 40%. Tymczasem Rosja, świadomie wykorzystująca koniunkturę we wspomnianym sektorze tak dla celów ekonomicznych, jak i politycznych, w poważnym stopniu uzależniła swoją gospodarkę od produkcji i eksportu ropy naftowej oraz gazu ziemnego. Oficjalne dane wskazują, iż ów sektor wytwarza minimum 7-8% rosyjskiego PKB¹³⁵, a jego udział w eksporcie sięga 65%¹³⁶.

W zakresie handlu zagranicznego Uzbekistan tylko częściowo osiągnął dywersyfikację kierunków eksportu i importu dóbr. Udział krajów WNP w wymianie handlowej republiki jest ogromny: w 2011 roku wyniósł 43,5%¹³⁷. Najpoważniejszym partnerem handlowym pozostaje Rosja – współpraca z nią obejmowała w 2008 roku 20%¹³⁸, a w 2010 roku aż 29% całości zagranicznej wymiany handlowej Uzbekistanu¹³⁹, podczas gdy jeszcze w latach 1999-2002 wskaźnik ten wahał się w granicach 11-16%¹⁴⁰. Drugim po Rosji partnerem handlowym republiki są obecnie Chiny (21,8% udziału w uzbeckim eksporcie, 13,9% w imporcie), Korea Południowa (17,3% udziału w imporcie), Turcja (14,5% udziału w eksporcie) oraz Niemcy (8,3% udziału w imporcie) i Kazachstan (8,5% udziału w eksporcie, 5,3% udziału w imporcie)¹⁴¹. Wydaje się, że w najbliższej przyszłości to właśnie dynamicznie rozwijająca się Chińska Republika Ludowa może zająć miejsce Rosji jako najważniejszego partnera handlowego Uzbekistanu.

¹³⁴ Zob. *Uzbekistan Foreign Economic...*

¹³⁵ Ernest Wyciszkievicz dowodzi jednak, że „rosyjskie statystyki zniekształcały obraz rosyjskiej gospodarki, bo nie uwzględniały mechanizmu cen transferowych wykorzystywanego na masową skalę przez spółki paliwowe. Szacunki Banku Światowego wskazują na niemal dwudziestoprocentowy udział sektora w PKB”. E. Wyciszkievicz, *Rosyjski sektor naftowo-gazowy...*, s. 37.

¹³⁶ *Ibidem*.

¹³⁷ Zob. *Основные показатели социально-экономического развития Республики Узбекистан за январь-декабрь 2011*, [on-line:] <http://www.stat.uz/rows/78>, dostęp: 20 XI 2012.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Cooperation of the Republic of Uzbekistan with the CIS Countries*, [on-line:] <http://mfa.uz/en/cooperation/countries/375>, dostęp: 30 V 2012. Por. *Основные показатели социально-экономического развития Республики Узбекистан за январь-декабрь 2010*, [on-line:] <http://www.stat.uz/rows/78>, dostęp: 30 V 2012.

¹⁴⁰ *Динамические ряды. Основные показатели социально-экономического развития Республики Узбекистан 1999-2002*, [on-line:] <http://www.stat.uz/rows>, dostęp: 30 V 2012. Por. С. Жуков, О. Резникова, *op. cit.*, s. 203 (tabela 2).

¹⁴¹ Zob. *The World Factbook. Uzbekistan*.

Bilans dwudziestoletniej transformacji ekonomicznej Uzbekistanu wskazuje na umiarkowanie pozytywny efekt przekształceń. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne Uzbekistanu są co prawda wyraźnie lepsze niż na początku niepodległości, ale jednocześnie w zestawieniu z danymi dotyczącymi Federacji Rosyjskiej pozostają nieporównywalnie niższe. Produkt Krajowy Brutto tej republiki wyniósł w 2011 roku, według danych Central Intelligence Agency (CIA), 94 mld dolarów, wobec 2,38 bln dolarów w Federacji Rosyjskiej¹⁴². Z kolei PKB przypadający na jednego mieszkańca (z uwzględnieniem parytetu siły nabywczej) zwiększył się w Uzbekistanie w latach 1991-2010 z 1456 dolarów do 3106 dolarów, podczas gdy w Rosji podniósł się on w tym samym okresie z 7850 dolarów do 19 891 dolarów¹⁴³. Po okresie niekontrolowanego wzrostu inflacji na początku lat 90. ubiegłego stulecia Uzbekistan zdołał obniżyć jej wskaźnik do poziomu dwucyfrowego: według danych oficjalnych w 2011 roku ceny towarów i usług wzrosły o 16%, natomiast zdaniem niezależnych analityków indeks wzrostu cen wyniósł wówczas 22%¹⁴⁴. Oficjalne dane wskazują na bliski zeru poziom bezrobocia w republice – 1% w 2011 roku – jednak według niezależnych analityków, na których powołuje się CIA, 20% osób zawodowo czynnych w Uzbekistanie jest niewłaściwie wykorzystywanych w pracy lub podejmuje się pracy tylko sezonowej¹⁴⁵. Dotyczy to zwłaszcza najęściej zaludnionych, rolniczych obwodów położonych w uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej¹⁴⁶.

Pomimo dwóch dekad przekształceń Uzbekistan pozostaje nadal krajem wybitnie agrarnym – 44% osób aktywnych zawodowo zatrudnionych jest w tym sektorze, generującym 22% uzbeckiego PKB. Odpowiednie wskaźniki dla przemysłu wynoszą 20% i 37,8%, zaś dla usług – 36% i 40%¹⁴⁷. Tymczasem w Rosji w rolnictwie zatrudnione jest 10% społeczeństwa, a przynosi ono 4,2% PKB, podczas gdy w przemyśle odpowiednio – 27,5% i 37%, usługi zaś skupiają 62% osób pracujących i wytwarzają niemalże 60% PKB¹⁴⁸. Rolnictwo Uzbekistanu jest

¹⁴² Dało to Uzbekistanowi siedemdziesiąte czwarte, zaś Rosji siódme miejsce na świecie. Zob. *Country Comparison, GDP (Purchasing Power Parity)*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html?countryName=Russia&countryCode=rs®ionCode=cas&rank=7#rs>, dostęp: 30 V 2012.

¹⁴³ Zob. *GDP per Capita PPP (Current International \$)*. *Country Comparison*, [on-line:] <http://www.indexmundi.com/facts/indicators/NY.GDP.PCAP.PP.CD/compare?country=uz#country=ru:uz>, stan z dnia dostęp: 30 maja V 2012.

¹⁴⁴ Zob. *The World Factbook. Uzbekistan*.

¹⁴⁵ Ta grupa ludzi określana jest mianem *underemployed*. Zob. *ibidem*.

¹⁴⁶ „*Bullets Were Falling Like Rain*”. *The Andijan Massacre, May 13, 2005*, „Human Rights Watch” 2005, nr 5, s. 58.

¹⁴⁷ *The World Factbook. Uzbekistan*.

¹⁴⁸ Zob. *The World Factbook. Russian Federation*.

w dużym stopniu zależne od państwa – wprowadzie niemal 100% areału ziem uprawiane jest przez drobnych i średnich rolników indywidualnych, niemniej jednak nie mają oni aktów własności ziemi, wykorzystując ją na zasadzie dzierżawy. Ponadto są zobowiązani (zwłaszcza rolnicy w sektorze bawełnianym) do odsprzedaży swojej produkcji państwu po ustalonych przez nie cenach¹⁴⁹.

W ostatnich latach jednym z najpopularniejszych mierników rozwoju społeczno-gospodarczego danego państwa stał się, promowany przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (*United Nations Development Programme*, UNDP), tzw. Wskaźnik Rozwoju Społecznego HDI (*Human Development Index*)¹⁵⁰, publikowany corocznie w Raporcie o Rozwoju Społecznym. W 2011 roku Uzbekistan uplasował się w nim na 115 miejscu¹⁵¹ (na 166 krajów), podczas gdy Federacja Rosyjska – na 66¹⁵². Daleką pozycję centralnoazjatyckiej republiki w owym rankingu wytłumaczyć można nie tylko niskim poziomem PKB, ale również m.in. wysokim poziomem ubóstwa (26%, wobec 13% w Rosji¹⁵³) oraz stosunkowo niskim wskaźnikiem oczekiwanej długości życia – 72,7 roku¹⁵⁴.

Skalę problemów rozwoju społecznego w Uzbekistanie dobrze ilustrują aktywne wysiłki Organizacji Narodów Zjednoczonych na rzecz realizacji w republice tzw. Milenijnych Celów Rozwoju (*Millenium Development Goals*), do których zaliczane są m.in.: zlikwidowanie skrajnego ubóstwa i głodu, zapewnienie powszechnego nauczania na poziomie podstawowym, zmniejszenie wskaźnika umieralności dzieci, ograniczenie rozprzestrzeniania się HIV/AIDS oraz malarii i innych chorób¹⁵⁵. W 2006 roku przy współpracy uzbeckiego rządu oraz przedstawicielstwa ONZ w republice ukazał się raport zatytułowany *Доклад по Целям Развития Тысячелетия*, określający warunki i możliwości osiągnięcia wspomnianych celów do 2015 roku. Uzbekistan wziął na siebie zobowiązanie m.in. do ograniczenia ubóstwa do 14% społeczeństwa, ograniczenia wskaźnika umieralności dzieci do piątego roku życia oraz zmniejszenia umieralności kobiet w trakcie ciąży i bezpośrednio po niej, przełamania tendencji wzrostowej

¹⁴⁹ Według danych EBOiR państwo skupuje bawełnę po cenach wahających się w granicach 15-25% cen światowych. Zob. *Uzbekistan. Przewodnik...*, s. 45-46.

¹⁵⁰ Wskaźnik ten ocenia kraje na trzech płaszczyznach: „zdrowia”, „edukacji” oraz „dochodu przypadającego na głowę mieszkańca”. Zob. *Wskaźnik rozwoju społecznego*, [on-line:] http://www.unic.un.org.pl/nhdr/nhdr2004/roz12_hdi.pdf, dostęp: 5 II 2015.

¹⁵¹ *Uzbekistan. Country Profile. Human development indicators*, [on-line:] <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UZB.html>, dostęp: 30 XII 2012.

¹⁵² *Russian Federation. Country Profile. Human Development Indicators*, [on-line:] <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/RUS.html>, dostęp: 30 grudnia 2012.

¹⁵³ *The World Factbook. Population Below Poverty Line*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html#uz>, dostęp: 20 XII 2012.

¹⁵⁴ Akurat w tej kategorii Rosja zajmuje niższą pozycję od Uzbekistanu, ponieważ oczekiwana długość życia w Federacji Rosyjskiej wynosi obecnie 66,4 lat. Zob. *The World Factbook. Russian Federation*.

¹⁵⁵ *Milenijne cele rozwoju*, [on-line:] <http://www.unic.un.org.pl/cele.php>, dostęp: 5 II 2015.

zachorowań na HIV/AIDS, gruźlicę oraz malarię, wreszcie zwiększenia dostępu ludności republiki do zasobów wody pitnej¹⁵⁶.

Słabość gospodarcza republiki i towarzyszące jej problemy społeczne są doskonale widoczne na terytorium Kotliny Fergańskiej. Izolacji geograficznej tego regionu (słaba komunikacja ze zwartym terytorium republiki) i problemom demograficznym (przeludnienie obwodów) towarzyszą tam trudności na tle gospodarczym. Rozwój ekonomiczny i społeczny Kotliny bazuje na produkcji rolnej oraz jej przetwórstwie (kombinaty włókiennicze w Andżanie oraz w Ferganie), co uzależnia ten region od skutecznej polityki gospodarczej oraz „polityki wodnej”. Tymczasem brak strukturalnych przekształceń w rolnictwie (dominacja państwa w zakresie sprzedaży bawełny) oraz powtarzające się konflikty Uzbekistanu z Kirgistanem¹⁵⁷ na tle gospodarki wodnej hamują rozwój regionu, są też współprzyczyną problemów społecznych: wspomnianego już bezrobocia i „niewłaściwego zatrudnienia”, a w konsekwencji – biedy. Według raportu organizacji Human Rights Watch problem ten dotyka 30% mieszkańców uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej¹⁵⁸. Trudności społeczno-ekonomiczne czynią wspomniany region najbardziej konfliktogennym w skali kraju, częstokroć doprowadzają też do kryzysów politycznych w republice, co nie pozostaje bez wpływu na jej politykę zagraniczną.

2.4. Czynniki militarne

Uzbekistan od początku niepodległości prowadził politykę rozwoju niezależnych od pozostałych członków WNP sił zbrojnych. Już w styczniu 1992 roku Taszcent zdecydował o utworzeniu własnych sił zbrojnych¹⁵⁹. Jako jedyne państwo w regionie Uzbekistan nie podpisał umowy z Rosją o ochronie swojej zewnętrznej granicy państwowej, podporządkowując własnej jurysdykcji wszystkie jednostki tzw. Środkowoazjatyckiego Okręgu Wojsk Ochrony Pogranicza rozmieszczone w republice¹⁶⁰.

Siły zbrojne Uzbekistanu, chociaż nieporównywalne z rosyjskimi – w 2006 roku łączna liczba żołnierzy wynosiła tam 55 tys. osób, podczas gdy armia rosyjska składała się z 1 027 000 żołnierzy – zarazem stanowiły znaczącą siłę w regionie: porównywalną z armią Kazachstanu (65 tys. osób), natomiast zdecydowanie liczniejszą niż wojska Kirgistanu (12 tys.) czy Tadżykistanu

¹⁵⁶ Zob. *Доклад по Целям Развития Тысячелетия*, Ташкент 2006, s. 13-64.

¹⁵⁷ Górny bieg Syr-darii – rzeka Naryn (*Norin*), znajduje się na terytorium Kirgistanu, tam też zbudowana została największa w republice zapora wodna – Toktogul (*To'xtag'ul*), oraz zespół hydroelektrowni o łącznej mocy 3 GW. Zob. *Irrigation in the Countries of the Former Soviet Union in Figures*, „FAO Water Reports” 1997, nr 15, s. 128.

¹⁵⁸ W samym Andżanie wskaźnik ten wynosi 31,8%. Zob. „*Bullets Were Falling Like Rain*...”, s. 58.

¹⁵⁹ *Azja Środkowa*, „Wiadomości OSW” 1992, nr 16 (92), s. 6.

¹⁶⁰ *Uzbekistan*, „Wiadomości OSW” 1992, nr 63 (140), s. 7.

(7,6 tys.)¹⁶¹. Interesujące wydaje się porównanie potencjału mobilizacyjnego w obu państwach: liczba mężczyzn będących w tzw. wieku poborowym (w wieku minimum 18 lat) w Uzbekistanie wynosi 306 tys. osób, w Rosji zaś 693 tys. osób¹⁶². Różnica jest zatem dużo mniejsza, niż wynikałoby to z porównania potencjałów demograficznych. Jednakże na korzyść Uzbekistanu przemawia fakt, iż zamieszkuje go społeczeństwo zdecydowanie młodsze niż w Federacji Rosyjskiej, a dynamiczny wzrost liczby ludności przekłada się na odpowiednio wysoki wskaźnik mężczyzn w wieku poborowym.

Warto zauważyć, iż podstawową bolączką wojska uzbeckiego na początku niepodległości był brak wykwalifikowanej, narodowej kadry oficerskiej. W grudniu 1991 roku w wojskach pogranicznych ZSRS odbywało służbę tylko 37 oficerów narodowości uzbeckiej. Problem ten przejęła armia Uzbekistanu – 50% tamtejszej kadry dowódczej stanowili nie-Uzbecy, głównie Rosjanie. W celu poprawy sytuacji zorganizowano przyspieszone kursy oficerskie¹⁶³, co zapewne odbiło się na profesjonalizmie jej wyszkolenia.

Niewątpliwie pod względem uzbrojenia armia uzbecka nie mogła równać się z wojskiem rosyjskim. W 2006 roku posiadała ona zaledwie 340 czołgów i 135 samolotów bojowych. Nie miała natomiast żadnej jednostki bojowej w zakresie sił morskich, co jednak jest zrozumiałe w przypadku państwa śródlądowego. Odpowiednie wskaźniki dla Rosji wynosiły: 22 981 czołgów, 1854 samoloty bojowe oraz 265 okrętów i innych jednostek marynarki wojennej¹⁶⁴. Zarazem o znaczeniu przypisywanym przez władze w Taszkencie możliwościom militarnym państwa świadczył poziom wydatków na cele wojskowe. W 2005 roku wynosiły one 2,5 mld dolarów, co przekładało się na 4,6% uzbeckiego PKB, podczas gdy ówczesne nakłady Rosji na ten cel sięgały niemal 4% tamtejszego PKB. Oczywiście trudno porównywać koszty utrzymania i modernizacji sił zbrojnych ponoszone przez Rosję i Uzbekistan, warto natomiast zwrócić uwagę na zestawienie nakładów na te cele w regionie Azji Centralnej. Zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i w odniesieniu do wielkości PKB Uzbekistan zajmował pierwsze miejsce, przed Kazachstanem (w 2005 roku 1,7 mld dolarów, czyli 1,3% tamtejszego PKB),

¹⁶¹ Dane dla wszystkich krajów za: I. Topolski, *Pozycja militarna państw obszaru Wspólnoty Niepodległych Państw*, [w:] *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Wrocław 2008, s. 325. Według raportu *The Military Balance 2012*, opublikowanego w marcu 2012 roku przez londyński IISS (The International Institute for Strategic Studies – Międzynarodowy Instytut Studiów Strategicznych), ogólna liczebność armii uzbeckiej wzrosła do 67 tys. żołnierzy, w tym: 50 tys. w ramach wojsk lądowych oraz 17 tys. w ramach sił powietrznych. Zob. *The Military Balance 2012*, International Institute for Strategic Studies, 7 III 2012.

¹⁶² Dane dla obu krajów (2010 rok) za: *The World Factbook. Manpower Reaching Militarily Significant Age Annually. Country Comparison to the World*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2026.html#uz>, dostęp: 12 X 2012.

¹⁶³ *Południowe granice Wspólnoty*, „Za Uralem” 1994, nr 8 (25), s. 25.

¹⁶⁴ Dane dla obu krajów za: I. Topolski, *Pozycja militarna państw...*, s. 327.

Kirgistanem (275 mln dolarów, czyli 2,8% PKB) oraz Tadżykistanem (170 mln dolarów, czyli 2% PKB)¹⁶⁵.

Uzbekistan pod żadnym względem – liczebności armii, stopnia jej wyposażenia czy wydatków na cele militarne – nie był w stanie zrównoważyć rosyjskiej potęgi wojskowej. Zarazem dysponował poważnym potencjałem w skali regionu, dominując zwłaszcza nad niewielkimi siłami zbrojnymi Tadżykistanu i Kirgistanu, mając również możliwość oddziaływania na sytuację w północnych prowincjach Afganistanu (zamieszkiwanych głównie przez ludność pochodzenia tadżyckiego oraz uzbeckiego). Przynajmniej dwukrotnie Uzbekistan zaangażował się militarnie w krajach sąsiednich: w listopadzie 1992 roku jego siły zbrojne (współ z wojskiem rosyjskim) przyszły na pomoc oddziałom tadżyckiego Frontu Narodowego (skupionego wokół sił postkomunistycznych), walczącego z opozycją islamską¹⁶⁶, z kolei latem 1999 roku, w czasie tzw. kryzysu batkeńskiego, lotnictwo uzbeckie zbombardowało pozycje bojowników Islamskiego Ruchu Uzbekistanu, usiłujących przedostać się przez terytorium Kirgistanu (obwód batkeński) do uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej w celu wywołania tam powstania przeciw władzy Islama Karimowa¹⁶⁷. Z kolei w październiku 2001 roku władze uzbeckie wyraziły zgodę na udostępnienie wojskom USA – rozpoczynającym operację przeciwko talibom w Afganistanie – bazy wojskowej oraz lotniska w pobliżu Karszi (*Qarshi-Xonobod*), w południowej części kraju¹⁶⁸. Owe przykłady zaangażowania militarnego wydają się wymownie świadczyć o ambicjach Uzbekistanu do odegrania roli potencjalnego lidera w regionie, zdolnego do stabilizowania sytuacji politycznej w najbliższym sąsiedztwie.

2.5. Charakter systemu politycznego Uzbekistanu

Określając znaczenie systemu społeczno-politycznego Uzbekistanu dla jego polityki zagranicznej, warto pamiętać, iż przeszedł on w minionym dwudziestoleciu transformację ustrojową, kształtując nową, postkomunistyczną rzeczywistość polityczną. Krzysztof Gawlikowski, opisując proces demontażu komunizmu na terenach byłego Związku Sowieckiego, wskazał, iż charakteryzuje go „obalenie władzy monopartii oraz odrzucenie jej ideologii, jednakże bez jednoznacznego jej społecznego potępienia”¹⁶⁹. Istotą tego modelu jest zachowanie władzy przez

¹⁶⁵ Dane dla wszystkich krajów za: *The World Factbook. Military Expenditures. Country Comparison to the World*, [on-line:] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2034.html#uz>, dostęp: 12 X 2012.

¹⁶⁶ Zob. M. Lang, *op. cit.*, s. 162-163.

¹⁶⁷ *Международные отношения...*, s. 299-300.

¹⁶⁸ *Sojusz uzbecko-amerykański*, „Tydzień na Wschodzie” 2001, nr 36 (243), s. 15-16.

¹⁶⁹ K. Gawlikowski, *Dwie drogi odchodzenia od komunizmu: Rosja i Chiny*, [w:] *Rosja – Chiny. Dwa modele transformacji*, red. K. Gawlikowski, R. Paradowski, Toruń 2001, s. 125. Autorów wskazuje na dwa modele odchodzenia od systemu komunistycznego: pierwszy określa

dotychczasowe elity polityczne, czego przyczyna leży, między innymi, w słabości autentycznej opozycji demokratycznej. Komunistyczna nomenklatura zachowuje dawny styl rządzenia, co skutkuje formowaniem ustrojów prezydenckich o mniej lub bardziej wyraźnym charakterze autorytarnym. Partie, podobnie jak parlamenty, mają charakter fasadowy¹⁷⁰, co dodatkowo wzmacnia rolę wybitnych jednostek – prezydentów¹⁷¹.

Powyższy model przemian odpowiada sytuacji politycznej w Uzbekistanie po 1991 roku. W toku transformacji ukształtowany został tam autorytarny system rządów, w którym dominującą pozycję uzyskały elity postkomunistyczne z Islamem Karimowem na czele. Zdołały one zachować i wzmocnić swoją władzę pomimo wyraźnego wzrostu aktywności politycznej ze strony ugrupowań opozycyjnych. Było to możliwe między innymi dzięki „przejęciu” przez obóz władzy retoryki niepodległościowej oraz – częściowo – religijnej. Symbolem owej kontynuacji był wybór 29 grudnia 1991 roku Islama Karimowa – dotychczasowego pierwszego sekretarza Uzbeckiej Partii Komunistycznej – na prezydenta niepodległej republiki. Według oficjalnych danych zebrał on 86% głosów, podczas gdy jego przeciwnik – Muhammad Solich, reprezentujący opozycyjną partię Wolność (*Erk*) – 12,5%¹⁷².

jako „środkowoeuropejski”, charakteryzujący się „obaleniem komunizmu, jego potępieniem i zbudowaniem nowego systemu demokracji parlamentarnej oraz gospodarki rynkowej”, w którym „poszczególni politycy, a nawet całe ugrupowania dawnego systemu włączają się do tych procesów, następuje to jednak dopiero po zadeklarowaniu przez nie wyrzeczenia się dawnej komunistycznej ideologii i zaakceptowaniu nowych reguł demokratycznych oraz zasad wolnego rynku”. W opozycji do niego stoi model „azjatycki”, który znamionują stopniowe reformy, głównie w warstwie ekonomicznej, dokonywane przez dotychczasowe elity partii komunistycznej, która zachowuje władzę, porzucając tylko w mniejszym czy większym stopniu „ideologię oraz totalitarne wzorce organizacji życia społecznego”. *Ibidem*, s. 124-125 i 129.

¹⁷⁰ Antoni Podolski nazywa „partie fasadowe” refleksem sowieckiej świadomości bądź aideo logicznymi zrzeszeniami, zorientowanymi wyłącznie na realizację interesów ich macierzystych ugrupowań gospodarczych. Mogą też być to, jego zdaniem, organizacje powołane z inicjatywy władzy czy też finansowych grup nacisku dla skanalizowania niezadowolenia społecznego i przechwycenia głosów przeciwników. Zob. A. Podolski, *Rosyjskie partie fasadowe*, „Polska w Europie” 1998, z. 27, s. 35.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 126. Podobnie do Krzysztofa Gawlikowskiego scharakteryzował ład postkomunistyczny Richard Sakwa w pracy *Postcommunism*. Wskazał on w niej na jedenaście cech wspólnych postkomunizmu, z których najbardziej interesującą wydaje się być „niekompletna natura transformacji, co przejawia się w silnym instytucjonalnym, kulturowym i społecznym piętnie, jakim okres państwa socjalistycznego naznaczył ład postkomunistyczny. Ciągłość jest szczególnie widoczna w sferze elit politycznych”. Zob. R. Sakwa, *Postcommunism*, Buckingham–Philadelphia 1999, s. 5, cyt. za: S. Gardocki, *Instytucja prezydenta w polityce Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2008, s. 115. W nauce polskiej najgłębiej wnika w istotę zjawiska postkomunizmu (głównie na przykładzie polskim i rosyjskim) Jadwiga Staniszkis w pracy pod tytułem *Postkomunizm*. Określa ona owo zjawisko jako „pierwszą fazę transformacji, która nastąpiła bezpośrednio po komunizmie i czerpała obficie z jego instytucjonalnego i «układowego» dziedzictwa”. J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 249, *Idee. Słowo/Obraz Terytoria*.

¹⁷² Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Warszawa 2007, s. 515-517, *Współczesna Azja Centralna*, s. 489.

Dotychczasowy okres niepodległości Uzbekistanu znamionowało wyraźne wzmacnianie prezydenckiego ośrodka władzy państwowej oraz równoległe osobistej pozycji politycznej Islama Karimowa, co korespondowało z tendencjami do personalizacji władzy w całej Azji Centralnej¹⁷³. Sprawuje on urząd głowy państwa nieprzerwanie od 1991 roku, głównie dzięki „zręcznej” interpretacji zapisów konstytucji¹⁷⁴. W tym czasie dwukrotnie – w 1995 i 2002 roku, przedłużono pełnomocnictwa prezydenta przy pomocy referendum¹⁷⁵, zaś w 2007 roku – po szesnastu latach urzędowania, ogłoszono, iż stara się on dopiero o drugą – siedmioletnią – kadencję¹⁷⁶. Wzmacnianiu jego władzy towarzyszyło ograniczenie możliwości działania partii opozycyjnych – zarówno partii demokratycznych, jak i ugrupowań odwołujących się w swoim programie do islamskiego charakteru społeczeństwa uzbeckiego. Islam Karimow już u progu swojej prezydentury zadeklarował lapidarnie: „w naszym kraju może być demokracja albo porządek”¹⁷⁷. Autorytarny styl sprawowania władzy w republice określany był od początku jako etap przejściowy na drodze do demokracji, niezbędny dla zachowania stabilizacji politycznej w okresie transformacji ustrojowej¹⁷⁸. Zdaniem prezydenta, „ogłosiwszy «zielone światło» dla wszystkich zasad demokracji – wolności wyborów, słowa, zgromadzeń (...) na nieprzygotowanej pod względem prawnym, ekonomicznym, społeczno-politycznym płaszczyźnie, ryzykujemy zahamowanie procesu rozwoju realnej demokracji”¹⁷⁹. Dlatego, aby uniknąć walki o władzę, która mogłaby przerodzić się w wojnę domową, konieczna była, w jego mniemaniu, silna władza prezydencka¹⁸⁰. Jednym z najistotniejszych argumentów, przemawiającym, zdaniem Karimowa, za wspomnianym rozwiązaniem ustrojowym, była chęć zapobieżenia wojnie na tle religijnym. Islam Karimow, dostrzegając fakt, iż zdecydowana większość społeczeństwa uzbeckiego wyznaje islam, negatywnie odniósł się do koncepcji przekształcenia republiki w państwo wyznaniowe. Podkreślając kulturowe znaczenie islamu, jako religii niosącej „tolerancję, (...) miłość do bliźniego oraz wartości moralne”,

¹⁷³ Tadeusz Bodio i Tadeusz Mołdawa wskazują, iż w państwach regionu dominuje chęć wprowadzania „reżimów politycznych wyraźnie oscylujących w kierunku prezydencjalizmu, neoprezydencjalizmu czy wręcz superprezydencjalizmu”. Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 495.

¹⁷⁴ Konstytucja Republiki Uzbekistan wprowadza w tej materii formalne ograniczenie: jedna osoba może sprawować ten urząd najwyżej dwa razy pod rząd (art. 90). Zob. *Konstytucja Republiki Uzbekistan*, [w:] T. Bodio, T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 539.

¹⁷⁵ Zob. *Uzbekistan*, „Za Uralem” 1995, nr 4 (33), s. 38; *Uzbekcy przedłużyli kadencję Karimowa*, „Tydzień na Wschodzie” 2002, nr 4 (255), s. 14.

¹⁷⁶ *Uzbekistan: Islam Karimow znów będzie prezydentem*, „Biuletyn OSW” 2007, nr 29, s. 15.

¹⁷⁷ Cyt. za: *Nobel dla Karimowa*, „Za Uralem” 1993, nr 16, s. 40.

¹⁷⁸ T. Bodio, P. Załęski, *op. cit.*, s. 159-160.

¹⁷⁹ I. Karimow, *Uzbekistan na progu...*, s. 113.

¹⁸⁰ И. Каримов, *Не построив новый дом, не разрушай старого*, [w:] idem, *Собрание трудов...*

jednocześnie przestrzegł przed ugrupowaniami „wykorzystującymi te święte wartości dla celów politycznych”¹⁸¹. Silna władza prezydencka mogła, w jego przekonaniu, zapobiec rozprzestrzenieniu się konfliktów o podłożu religijnym z sąsiednich republik – Afganistanu i Tadżykistanu – na terytorium uzbeckie¹⁸². Jako główne dążenie Islama Karimowa w polityce wewnętrznej można zatem uznać utrzymanie władzy, również przy pomocy metod autorytarnych, oraz walkę o zachowanie świeckiego charakteru państwa.

Powyższa logika rozumowania znalazła swoje odzwierciedlenie zarówno w przyjętych po 1991 roku rozwiązaniach prawnoustrojowych, jak i w praktyce politycznej republiki. Uchwalona 8 grudnia 1992 roku Konstytucja Republiki Uzbekistan sankcjonowała wyraźną supremację prezydenta nad pozostałymi organami władzy w republice. Ustawa zasadnicza stanowiła jasno, iż „Prezydent (...) jest głową państwa i szefem władzy wykonawczej”¹⁸³. Względem rządu został on wyposażony w prawo do wskazywania kandydata na premiera (Pierwszego Ministra Republiki Uzbekistan) oraz składania wniosku o jego odwołanie. Uzyskał również możliwość (bez żadnych warunków szczegółowych) „przewodniczenia Gabinetowi Ministrów, podejmowania decyzji w sprawach należących do kompetencji Gabinetu Ministrów, anulowania rozporządzeń i postanowień Gabinetu Ministrów oraz rozporządzeń Pierwszego Ministra”¹⁸⁴. Wyrazem supremacji Prezydenta nad organami władzy ustawodawczej stał się z kolei zapis uprawniający głowę państwa do rozwiązania obu izb parlamentu¹⁸⁵ w sytuacji „pojawienia się (...) nieprzezwycięzalnych rozbieżności, zagrażających ich normalnemu funkcjonowaniu”¹⁸⁶, i równolegle, wysoki próg wymagany do przełamania tzw. weta prezydenckiego (minimum 2/3 składu obu izb parlamentu)¹⁸⁷. Wyrazem obniżania roli parlamentu było też nadanie mu statusu „najwyższego organu przedstawicielskiego”, co samo w sobie sugeruje, iż stanowi on zaledwie wierzchołek całego systemu organów przedstawicielskich w republice¹⁸⁸. Z kolei dominacja nad władzą sądowniczą przejawiała się w prawie Prezydenta do przedstawienia kandydatur na przewodniczącego oraz członków Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i Najwyższego Sądu Gospodarczego¹⁸⁹. Silną konstytucyjną rolę ośrodka prezydenckiego podkreślił wreszcie fakt, iż twórcy ustawy zasadniczej

¹⁸¹ И. Каримов, *Готов спорить с любым оппонентом*, [w:] idem, *Собрание трудов...*

¹⁸² I. Karimow, *Uzbekistan na progu...*, s. 56.

¹⁸³ *Konstytucja Republiki Uzbekistan*, [w:] T. Bodio, T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 539.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 541 i 544.

¹⁸⁵ Składa się on z Izby Ustawodawczej, liczącej 120 deputowanych oraz 100-osobowego Senatu, będącego izbą przedstawicielstwa terytorialnego. Zob. *ibidem*, s. 531-532.

¹⁸⁶ *Ibidem*, s. 542.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 537.

¹⁸⁸ Użycie tego sformułowania sugeruje, iż parlament stanowi jedynie wierzchołek całego systemu organów przedstawicielskich w republice. *Ibidem*, s. 495.

¹⁸⁹ *Ibidem*, s. 541.

nie przewidzieli możliwości odwołania głowy państwa, dopuszczając sytuację jego ustąpienia jedynie ze względu na stan zdrowia¹⁹⁰.

Prezydent Uzbekistanu – instytucjonalnie, natomiast Islam Karimow – osobiście, zdominował w ostatnich dwudziestu latach scenę polityczną republiki. Oficjalny system partyjny, chociaż określany przez władze jako konkurencyjny, skupia tylko ugrupowania powstałe z inicjatywy prezydenta i popierające jego politykę. Formalnie zarejestrowane zostały cztery partie: Ludowo-Demokratyczna Partia Uzbekistanu (*O'zbekiston Xalq-demokratik partiyasi*, LDPU), Liberalno-Demokratyczna Partia Uzbekistanu (*O'zbekiston Liberal Demokratik Partiyasi*, OzLiDeP), Partia Demokratyczna Odrodzenie Narodowe Uzbekistanu (*Milliy Tiklanish*) i Socjaldemokratyczna Partia Uzbekistanu „Sprawiedliwość” (*Adolat*)¹⁹¹. Początkowo pozycję dominującą w parlamencie posiadała LDPU, powstała w 1991 roku na gruzach partii komunistycznej¹⁹². Począwszy od 2005 roku najliczniej reprezentowana jest w parlamencie OzLiDeP¹⁹³.

Uzbeckie organizacje polityczne działające legalnie są też w niewielkim stopniu spolaryzowane, nie prowadzą zatem na forum parlamentu rzeczywistej debaty o najistotniejszych zagadnieniach dla rozwoju państwa. Uzbecy politologowie podkreślają, że od ugrupowań nie oczekuje się konkurencji politycznej, lecz realizacji zadań ogólnopaństwowych, które definiuje władza prezydencka¹⁹⁴. Również sami deputowani tłumaczą ów brak wyrazistej rywalizacji nie tyle słabością rodzącego się systemu partyjnego, ile jednością poglądów w najważniejszych dla państwa sprawach. Z kolei poparcie, jakiego udzielają wszystkie frakcje parlamentarne polityce prezydenta, przedstawiają nie jako wyraz ich podporząd-

¹⁹⁰ *Konstytucja Republiki Uzbekistan*, s. 543.

¹⁹¹ Zob. *The World Factbook. Uzbekistan*. Por. I.E. Ergashev, W. Jakubowski, *Partie polityczne i organizacje społeczne*, [w:] *Uzbekistan. Historia...*, s. 155-157. Ponadto w 2008 roku zarejestrowano Ekologiczny Ruch Uzbekistanu, skupiający pracowników administracji państwowej. Na jego czele stanął Aslan Mavlyanov, dyrektor Instytutu Hydrologii Republiki Uzbekistan. Ekologiczny Ruch Uzbekistanu sytuuje się poza formalną rywalizacją międzypartyjną, ponieważ ma zarezerwowane 15 mandatów w parlamencie. Zob. Б. Эргашев, *О политических партиях и парламентских выборах в Узбекистане*, [on-line:] <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=ru&nic=expert&pid=2157&qmonth=09&qyear=2009>, dostęp: 15 VI 2012.

¹⁹² W wyborach przeprowadzonych na przełomie lat 1994 i 1995 uzyskała ona 238 z 250 mandatów. Prezydent był nie tylko inicjatorem jej powstania, ale również pierwszym przewodniczącym LDPU, do 1996 roku. Zob. I.E. Ergashev, W. Jakubowski, *op. cit.*, s. 155.

¹⁹³ Powstała ona w 2003 roku z połączenia dwóch ugrupowań: Narodowo-Demokratycznej Partii Uzbekistanu „Patrioci” (*Fidokarlar*) oraz Partii Postępowo-Ojczyźnianej (*Vatan Tarrakiyeti*). W wyborach z 2004 i 2005 roku uzyskała 41 spośród 120 mandatów. Zob. Б. Эргашев, *op. cit.*

¹⁹⁴ Р. Жумаев, *Политическая система Республики Узбекистан. Становление и развитие*, Ташкент 1996, s. 86, cyt. za: I.E. Ergashev, W. Jakubowski, *op. cit.*, s. 152-153.

kowania wobec Islama Karimowa, lecz jako „zjednoczenie wokół strategicznego kursu rozwoju państwa”¹⁹⁵. Iluzoryczność konkurencyjności oficjalnego systemu partyjnego w Uzbekistanie jest przedmiotem częstej krytyki ze strony zachodnich ekspertów oraz m.in. Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Podczas wyborów parlamentarnych w 2009 roku, OBWE skierowała do Uzbekistanu ograniczoną misję obserwatorów, tłumacząc, że „głosowanie nie ma charakteru prawdziwego wyboru konkurujących ze sobą opcji politycznych”¹⁹⁶.

Ugrupowania w sposób rzeczywisty opozycyjne, które forsują alternatywny wobec prezydenckiego program rozwoju kraju (w tym również odmienną wizję polityki zagranicznej), zostały wyłączone poza nawias oficjalnej polityki i są na różne sposoby represjonowane przez władze. Dotyczy to zarówno ruchów politycznych forsujących świecką wizję państwa, jak i ugrupowań odwołujących się do islamskiego charakteru społeczeństwa uzbeckiego. Pierwsze partie opozycyjne – Jedność (*Birlik*) oraz Wolność (*Erk*) – rozpoczynające swoją działalność jeszcze w okresie *pieriestrojki*, domagały się głównie demokratyzacji stosunków politycznych w kraju. Ugrupowania te jako jedyne przeszły pozytywnie procedurę rejestracji. Działały legalnie od schyłku 1991 roku, jednak wkrótce po zwycięskich dla siebie wyborach prezydenckich Islam Karimow rozpoczął rugowanie ich z życia politycznego republiki. W grudniu 1992 roku decyzją Rady Najwyższej Uzbekistanu zostały zdelegalizowane, ich przywódców zmuszono zaś do emigracji¹⁹⁷. Powstałe już w nowym stuleciu: Partia Wolnych Chłopów (*Ozod dehkonnlar partiyasi*, działająca od 2003 roku) oraz Koalicja Słoneczny Uzbekistan (*Serkuesh Uzbekistonim*, zawiązana w kwietniu 2005 roku), od początku funkcjonują jako nielegalne¹⁹⁸, a represje poważnie ograniczyły ich możliwości działania¹⁹⁹.

¹⁹⁵ I.E. Ergashev, W. Jakubowski, *op. cit.*, s. 157. Jako skrajny przykład rzeczywistego serwilizmu wobec głowy państwa może posłużyć wypowiedź Abdulhawiza Dżalałowa – kontrkandydata Islama Karimowa w wyborach prezydenckich w 2000 roku – w której zadeklarował on, iż odda swój głos na urzędującego prezydenta. *Wybory prezydenckie w Uzbekistanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2000, nr 2 (166), s. 8.

¹⁹⁶ *Uzbekistan*, „Wiadomości OSW” 2009, nr 231, s. 15.

¹⁹⁷ Zob. I.E. Ergashev, W. Jakubowski, *op. cit.*, s. 155. Szerzej na temat tych partii zob. *Средняя Азия. Андижанский сценарий?*, red. М. Мейер, Москва 2005, s. 155-160.

¹⁹⁸ Pierwsza z nich została aktywizowana w 2003 roku (oficjalnie wydzieliła się z ugrupowania *Birlik* już na początku lat 90.), powstanie drugiej ogłoszono w kwietniu 2005 roku. Zob. *ibidem*, s. 160-163.

¹⁹⁹ Sanżar Umarow, jeden z liderów Koalicji Słoneczny Uzbekistan, został aresztowany już w październiku 2005 roku i spędził cztery lata w kolonii karnej, po czym wyemigrował do USA. *Biography of Dr. Sanjar G. Umarov*, [on-line:] <http://www.sanjarumarov.com/biography.html>, dostęp: 27 X 2012. W sierpniu 2012 roku z Uzbekistanu wyjechała (jak sama dodała, w obawie przed aresztowaniem) Nigara Chidojatowa, jedna z założycielek zarówno Partii Wolnych Chłopów, jak i Koalicji Słoneczny Uzbekistan. Zob. *Нигора Хидоятова. Лучше быть политэмигрантом, чем политзаключенным*, [on-line:] <http://vof.kg/?p=6240>, dostęp: 26 X 2012.

W jeszcze trudniejszej sytuacji znalazły się ugrupowania islamskie – partia Sprawiedliwość (*Adolat*), działająca w Kotlinie Fergańskiej w latach 1991-1992, oraz zaktywizowane później: Islamski Ruch Uzbekistanu (*O'zbekiston islomiy harakati*, IRU, założony w 1998 roku przez wcześniejszych przywódców „Sprawiedliwości”) oraz Partia Wyzwolenia (*Hizb at-Tahrir*, *Hizbut tahrir al-islomiy*, ugrupowanie ponadnarodowe, aktywne w republice od 1999 roku). Ostatnie dwie partie, nawołujące do obalenia istniejącej władzy w Uzbekistanie i ustanowienia kalifatu, chociaż wyraźnie różnią się proklamowanymi metodami dojścia do wspomnianego celu²⁰⁰, uznane zostały przez rząd uzbecki za ugrupowania fundamentalistyczne i jako takie były i pozostają zwalczane w ramach „wojny z terroryzmem”²⁰¹.

Autorytarny charakter systemu politycznego Uzbekistanu uczynił zeń państwo niestabilne. Islam Karimow jest wprawdzie jedynym, obok kazachskiego lidera Nursułtana Nazarbajewa, przywódcą w Azji Centralnej, który przez cały dotychczasowy okres niepodległości sprawował władzę w swym państwie. Jednak stosowane przez jego reżim represje wobec opozycji – zwłaszcza religijnej – skutkują jej zdecydowaną radykalizacją. Największa intensywność wystąpień przeciwko władzy Islama Karimowa przypadła na lata 1999-2005. Zapoczątkowały je zamachy bombowe, dokonane w lutym 1999 roku w Taszkencie przez bojowników Islamskiego Ruchu Uzbekistanu²⁰². Kolejny raz wspomniana organizacja uaktywniła się w sierpniu tego roku, gdy jej bojownicy usiłowali przedostać się z Tadżykistanu, przez obwód batkeński w Kirgistanie, do uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej („kryzys batkeński”). W rok później doszło do następnej próby wtargnięcia oddziałów IRU na terytorium republiki – do graniczącego z Tadżykistanem obwodu surchandaryjskiego²⁰³. W marcu 2004 roku miały miejsce zamachy bombowe w Taszkencie i Bucharze, do których przyznała się wcześniej

²⁰⁰ O ile Hizb at-Tahrir odrzuca siłowe środki walki z istniejącymi reżimami, o tyle IRU dąży do obalenia władzy w Uzbekistanie na drodze walki zbrojnej. Udowodniło zresztą swoje zamiary, współpracując z talibami w Afganistanie oraz w trakcie tzw. kryzysów batkeńskich (w Kirgistanie w latach 1999-2000), gdy grupa bojowników IRU, usiłując przedostać się do uzbeckiej części Kotliny Fergańskiej, starła się z oddziałami wojska kirgiskiego. Zob. S. Zapaśnik, „Walczący islam” w Azji Centralnej. *Problem społecznej genezy zjawiska*, Wrocław 2006, s. 30-33, *Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. Seria Humanistyczna*, s. 102-156, Por. A. Халид, *Ислам после коммунизма...*, s. 219-231. Por. G. Zasada, *Islam w Uzbekistanie*, [w:] *Islam na obszarze postradzieckim*, Warszawa 2003, s. 33-34, *Prace OSW*, nr 7.

²⁰¹ Wpisanie IRU na listę organizacji terrorystycznych nie było trudne. Ułatwiła to działalność ruchu, zbrojnie walczącego z reżimem Karimowa, a także oskarżenia o współpracę z talibami. Zob. *ibidem*, s. 33. Inaczej było w przypadku Hizb at-Tahrir, odzeganego się od użycia przemocy. Masowym aresztowaniom jego członków towarzyszyła równie zmasowana akcja medialna, mająca na celu dyskredytację tej partii. Stanisław Zapaśnik pisze, iż „ogromny aparat propagandowy (...) otrzymał zadanie przekonania społeczeństwa, że Hizb at-Tahrir jest organizacją terrorystyczną”. S. Zapaśnik, *op. cit.*, s. 140.

²⁰² *Republiki azjatyckie*, „Wiadomości OSW” 1999, nr 51 (1846), s. 5.

²⁰³ Zob. *Международные отношения...*, s. 301.

nieznana organizacja Islamska Grupa Dżihadu²⁰⁴. Największy rezonans międzynarodowy miały jednak wydarzenia z maja 2005 roku w Andżanie. W dniach 12-13 maja doszło tam do protestów społecznych w obronie aresztowanej przez władze grupy lokalnych przedsiębiorców. Rząd uzbecki zareagował na wybuch niezadowolenia społecznego w charakterystyczny dla siebie sposób: oskarżył o sprowokowanie zamieszek radykalne organizacje islamskie (w tym Hizb ut-Tahrir) i wysłał do Andżanu wojsko w celu stłumienia buntu²⁰⁵, co skończyło się śmiercią ponad dwustu osób²⁰⁶.

2.6. Uzbecka koncepcja polityki zagranicznej

Dominacja urzędu prezydenta w strukturze władz państwowych znalazła swoje przełożenie w rozkładzie kompetencji w zakresie prowadzenia polityki zagranicznej. Ustawa zasadnicza przyznała głowie państwa szereg konkretnych uprawnień w kwestii realizacji stosunków zewnętrznych. Zgodnie z art. 93 Konstytucji: „reprezentuje [on] Republikę Uzbekistan w (...) stosunkach międzynarodowych”, „prowadzi rozmowy oraz podpisuje umowy i porozumienia (...), a także zabezpiecza realizację zawartych umów i porozumień międzynarodowych oraz wynikających z tego obowiązków”, „przedstawia Senatowi (...) kandydatów na przedstawicieli dyplomatycznych i innych Republiki Uzbekistan w państwach obcych”, wreszcie przedstawia parlamentowi „doroczne orędzia o najważniejszych problemach (...) wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa”²⁰⁷. Ustawa zasadnicza uczyniła zatem prezydenta głównym architektem polityki zagranicznej, czemu towarzyszyło ograniczenie kompetencji pozostałych organów władzy. Nałożyła ona wprawdzie na parlament obowiązek „wytyczania podstawowych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej”²⁰⁸, ale jest to sformułowanie nader ogólne i praktycznie wyklucza możliwość realnego jego zastosowania²⁰⁹. Jeszcze mniejsze prerogatywy przewidziane zostały dla rządu republiki, zwłaszcza zaś dla premiera, który jedynie na polecenie Prezydenta Republiki Uzbekistan ma reprezentować Gabinet Ministrów w stosunkach międzynarodowych²¹⁰.

²⁰⁴ S. Zapaśnik, *op. cit.*, s. 111-112.

²⁰⁵ *Tragiczne skutki zamieszek w Andżanie*, „Tydzień na Wschodzie” 2005, nr 19 (297), s. 3-5.

²⁰⁶ *Список погибших во время Андижанских событий 13-14 мая 2005 года*, [on-line:] http://hr-uzbekistan.info/index.php?option=com_content&view=article&id=177:victims&catid=45:andij-events&Itemid=48, dostęp: 30 V 2012.

²⁰⁷ *Konstytucja Republiki Uzbekistan*, [w:] T. Bodio, T. Mołdawa, *op. cit.*, s. 540.

²⁰⁸ *Ibidem*, s. 532.

²⁰⁹ Wymaga to bowiem zastosowania procedury rozpatrywania spraw najpierw przez Izbę Ustawodawczą, następnie przez Senat. Tym samym konstytucja sugeruje bierną postawę władzy ustawodawczej w kwestiach polityki zagranicznej. *Ibidem*, s. 535.

²¹⁰ *Ibidem*, s. 544.

Wyraźna prawnokonstytucyjna supremacja ośrodka prezydenckiego w zakresie realizacji stosunków zewnętrznych nie przełożyła się na konkretyzację z jego strony założeń polityki zagranicznej. W ciągu dwudziestu lat niepodległości jedynym dokumentem regulującym ową kwestię była uchwalona w 1996 roku ustawa O głównych zasadach działalności w zakresie polityki zagranicznej Republiki Uzbekistan, głosząca w artykule trzecim, iż:

Republika Uzbekistan buduje ze wszystkimi państwami relacje równorzędne i obopólnie korzystne, wykluczające wszelką możliwość mieszania się w sprawy wewnętrzne, ograniczanie niepodległości czy suwerenności oraz ideologizację stosunków międzypaństwowych²¹¹.

Uzbekistan w pierwszym okresie niepodległości nie doczekał się zatem szczegółowej wykładni celów, jakie republika zamierza osiągnąć w relacjach z innymi krajami, w tym z Rosją. Odpowiednia ustawa – Koncepcja polityki zagranicznej Republiki Uzbekistan – została przyjęta przez uzbecki parlament dopiero 31 sierpnia 2012 roku, w dwudziestą pierwszą rocznicę uzyskania niepodległości²¹². Jak dotąd jednak nie została jeszcze opublikowana. Można zarazem przyjąć, iż z uwagi na preponderancję prezydenta w systemie politycznym Uzbekistanu oraz nieprzerwane (od 1991 roku) pozostawanie na tym stanowisku Islama Karimowa uzbecką politykę zagraniczną – zarówno w wymiarze jej koncepcji, jak i treści – należy analizować przez pryzmat jego osobistego stanowiska w tej sprawie.

Prezydent w swoich tekstach wskazał na podstawowe wyznaczniki określające miejsce Uzbekistanu w świecie. Pierwszy z nich to wyjątkowy status tego państwa w regionie Azji Centralnej. Islam Karimow chętnie podkreślał, iż jego kraj znajduje się w centrum regionalnego systemu energetycznego i komunikacyjnego, dysponuje największym potencjałem demograficznym oraz naukowo-technicznym, bogatymi złożami surowców energetycznych (ropy naftowej i gazu ziemnego), wreszcie posiada rozwinięte rolnictwo. Wszystkie te atuty skłoniły prezydenta do wysnucia wniosku, że Uzbekistan stanie się w przyszłości „ośrodkiem integracyjnym w Azji Centralnej”²¹³.

Podkreślane przez Islama Karimowa wyjątkowe położenie geopolityczne Uzbekistanu implikowało inny wyznacznik: zainteresowanie tym krajem oraz szerzej – regionem Azji Centralnej – ze strony głównych aktorów światowych:

²¹¹ Закон Об основных принципах внешнеполитической деятельности Республики Узбекистан, [on-line:] http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=801, dostęp: 30 V 2012.

²¹² Сенат одобрил Концепцию внешнеполитической деятельности Узбекистана, [on-line:] <http://www.podrobno.uz/cat/politic/senatori-odobrili-koncepciu-vneshnepoliticheskoi-deyatelnosti>, dostęp: 25 XI 2012.

²¹³ И. Каримов, Принципы обеспечения национальной безопасности, [w:] idem, Собрание трудов...

Jesteśmy częścią regionu, gdzie spotykają się sprzeczne interesy Rosji, Chin, Indii, krajów Wschodu i Zachodu. Faktycznie lokując się na styku powstających, ale potencjalnie bardzo wpływowych ośrodków władzy, które niewątpliwie będą określać oblicze XXI wieku, nasze terytorium, oraz terytorium całego regionu, będzie obiektem zainteresowań takich krajów świata islamskiego, jak Turcja, Pakistan, Iran i Arabia Saudyjska²¹⁴.

Za istotny element warunkujący odnajdywanie się Uzbekistanu w świecie prezydent uznał islamski charakter społeczeństwa republiki. Islam Karimow, pisząc, że jego kraj wraz z całym regionem jest nieodłączną częścią skomplikowanego świata islamskiego, wskazał jednak wyraźnie, iż religia może być pewnym zagrożeniem w relacjach ze światem zewnętrznym. Dostrzegł on z jednej strony fakt, że „Religia, umacniając wiarę ludzi (...), dodając im sił w przewyciężaniu doświadczeń życiowych, problemów i cierpień, sprzyjała, a czasem była jedyną formą zachowania i przekazania z pokolenia na pokolenie ogólnoludzkich wartości duchowych”²¹⁵. Zarazem podkreślił zagrożenie, jakie wynika z wykorzystywania islamu do celów politycznych przez liczne ruchy „podtrzymujące w ludziach oczekiwanie na «konfrontację cywilizacji» na bazie religijnej”²¹⁶. Islam Karimow przestrzegł zwłaszcza przed utrzymywaniem „na południowych granicach w krajach ościennych Uzbekistanu stanu nieustającej wojny domowej, w której wyrastają nowe pokolenia terrorystów, bojowników, uważających się za prawdziwych muzułmanów”²¹⁷.

Prezydent wspominał wreszcie o innych ograniczeniach uzbeckiej polityki zagranicznej, mających swoje historyczne źródła w okresie przynależności do ZSRS. Zauważył on, iż:

Realizowana przez ostatnie siedem dziesięcioleci polityka administrowania i reglamentacji wszystkich dóbr przez centrum, nacisków z góry, spowodowała wzajemne powiązanie nas wszystkich, przede wszystkim na płaszczyźnie ekonomicznej. Odczuwamy to w naszym życiu na każdym kroku²¹⁸.

Specyfika Azji Centralnej – regionu, który właśnie wydostał się spod zależności od imperium, zarazem wciąż atrakcyjnego dla obcych mocarstw, sprawia, że – zdaniem prezydenta – „głównym kierunkiem oraz podstawową treścią polityki wewnętrznej oraz zagranicznej [Uzbekistanu – przyp. autora] jest stworzenie prawdziwie niepodległego państwa”, posiadającego „wystarczająco dużo sił i potęgi, aby ochronić swoją suwerenność i swoją wolność”²¹⁹.

²¹⁴ I. Karimow, *Uzbekistan na progu...*, s. 176.

²¹⁵ *Ibidem*, s. 30.

²¹⁶ *Ibidem*, s. 35.

²¹⁷ *Ibidem*.

²¹⁸ И. Каримов, *Наш путь – путь независимой государственности и прогресса. Речь на пятнадцатой сессии Верховного Совета Республики Узбекистан двенадцатого созыва 5 мая 1994 года*, [w:] *idem*, *Собрание трудов...*

²¹⁹ *Idem*, *Путь к независимости. Проблемы и планы. Выступление на X сессии Верховного Совета Республики Узбекистан XII созыва, 2 июля 1992 года*, [w:] *idem*, *Собрание трудов...*

Uzbecki prezydent, poświęcając Rosji wiele miejsca w swej retoryce dotyczącej międzynarodowej pozycji Uzbekistanu, wskazał zarówno na elementy sprzyjające współpracy z północnym partnerem, jak i na jej potencjalne zagrożenia. Czynnikiem o szczególnym znaczeniu miały być wyjątkowe więzi historyczne łączące narody rosyjski i uzbecki:

Ważna jest budowa równorzędnych i obopólnie korzystnych relacji z najsilniejszym pośród członków Wspólnoty Niepodległych Państw, dysponującym szerokimi możliwościami i ogromnym potencjałem – z Federacją Rosyjską. (...) Albowiem wielki naród rosyjski zawsze był przyjazny wobec narodu uzbeckiego, w najcięższych chwilach gotów był wyciągnąć pomocną dłoń²²⁰.

Z drugiej strony wskazał on na niebezpieczne odradzanie się w postkomunistycznej Rosji zjawiska szowinizmu narodowego oraz „idei rosyjskiej wielkomocarstwowości”, obecnych jego zdaniem już w czasach ZSRS, a zmierzających do stworzenia „silnego geopolitycznego pola wokół mocarstwa, pretendującego do roli jednego z biegunów w światowym układzie sił politycznych”²²¹. Prezydent nie sprecyzował, kto konkretnie zgłasza w Rosji owe mocarstwowe pretensje, wyraził jednak obawę, iż mogą one skutkować działaniami wymierzonymi przeciwko suwerenności wewnątrzpaństwowej i międzynarodowej Uzbekistanu, dążeniem do ograniczenia kontaktów gospodarczych republiki oraz „narzucania neokolonialnych i neoimperialnych rozwiązań, hamujących wzajemnie korzystną i równoprawną współpracę we wszystkich sferach”²²². Opisywanym obawom prezydenta towarzyszyło jednak przekonanie, iż:

(...) wyrzeczenie się imperialnego myślenia w Rosji i demonstrowanie gotowości takiej współpracy z Uzbekistanem otwierają przed naszym wielkim sąsiadem całkiem atrakcyjne możliwości. (...) równoprawne stosunki, budowane na wzajemnym szacunku i bilansie interesów, wywołają adekwatną reakcję polityczną nie tylko rządu naszego kraju, ale i całego narodu²²³.

Co więcej, Islam Karimow podkreślił, że „kształtowanie się w regionie niepodległych, dostatecznie stabilnych państw, zdolnych pełnić rolę regionalnego bufora, w pełnej mierze odpowiada geopolitycznym interesom Rosji”²²⁴.

²²⁰ Idem, *Путь к независимости...*

²²¹ I. Karimow, *Uzbekistan na progu...*, s. 46.

²²² *Ibidem*, s. 46-47.

²²³ *Ibidem*, s. 47.

²²⁴ *Ibidem*, s. 47-48.

Z prac oraz wystąpień uzbeckiego przywódcy wyłania się jeden dominujący cel, do którego republika powinna zdążać w swej aktywności międzynarodowej – równorzędność stosunków z każdym partnerem. Jak można przypuszczać, głównym adresatem owych wypowiedzi pozostawała Rosja, przejawiająca, zdaniem Islama Karimowa, szkodliwe ambicje neoimperialne. Polityka względem byłego hegemonu miała stać się probierzem rzeczywistej niezależności republiki, a uzyskanie przez Taszcent statusu równoprawnego partnera Moskwy – jednym z głównych celów uzbeckiej polityki zagranicznej.

Prezydent Islam Karimow, określając możliwości stojące przed Uzbekistanem w polityce międzynarodowej, wskazał na cztery determinanty oczekiwanych sukcesów: wyjątkowe położenie geograficzne kraju, potencjał demograficzny, znaczne zasoby surowców naturalnych oraz rozwinięte rolnictwo. Podjęta w niniejszym rozdziale analiza wewnętrznych wyznaczników polityki zagranicznej Uzbekistanu wskazuje jednak, iż należy je traktować w większym stopniu jako ograniczenia niż elementy sprzyjające nawiązaniu „równorzędnych” stosunków Taszcentu z Moskwą.

Środowisko geograficzne Uzbekistanu skłania niewątpliwie do przekonania, iż kraj ten, z uwagi na położenie, odgrywa kluczową rolę w Azji Centralnej. Jego udział jest konieczny dla powodzenia jakiegokolwiek formuły integracji w regionie. Niezależności na arenie międzynarodowej – w tym wobec Rosji – sprzyja również zasobność republiki w złoża gazu ziemnego, złota i, częściowo, ropy naftowej. Jednakże już problemy „wodne” wciągają go w konflikty z najbliższymi sąsiadami, co automatycznie obniża jego zdolność do prowadzenia skutecznej polityki zagranicznej.

Gospodarka Uzbekistanu to element, który w poważnym stopniu uszczupla możliwości Uzbekistanu na arenie międzynarodowej. Niski dochód narodowy, wyraźna przewaga rolnictwa w strukturze gospodarki (ponadto jego „konfliktogenny” charakter, z uwagi na zagadnienie zasobów wodnych), uzależnienie od Rosji w sferze wydobywania i tranzytu własnych surowców energetycznych oraz w wymianie handlowej – wszystko to obniża w sposób istotny potencjał niezależności kraju. Ze słabością ekonomiczną koresponduje przeludnienie poszczególnych regionów kraju – zwłaszcza Kotliny Fergańskiej – stanowiąc dodatkowy element utrudniający samodzielność na arenie międzynarodowej.

Czynnikiem, który jednak w największym stopniu ogranicza dyplomatyczne możliwości Uzbekistanu, pozostaje system polityczny republiki. Autorytarny charakter reżimu politycznego w Taszkencie powoduje bowiem nadmierną centralizację władzy i skupienie większości prerogatyw – a zatem i kompetencji w zakresie prowadzenia polityki zewnętrznej – w ręku jednej osoby, której działania nie podlegają kontroli publicznej. Autorytarna władza Islama Karimowa staje

się katalizatorem postaw opozycyjnych i tym samym konfliktów politycznych wewnątrz republiki, zwłaszcza na tle religijnym. Wobec deklarowanego przez rząd laickiego charakteru państwa dążenia opozycji do islamizacji Uzbekistanu prowadzą do wewnętrznych sporów politycznych – tym intensywniejszych, im bardziej autorytarny styl przybierały działania władz. To z kolei musi ograniczać międzynarodowe kontakty Taszkentu, zwłaszcza z partnerami przywiązanymi do wartości demokratycznych i przestrzegania praw człowieka.

Michał Kuryłowicz – dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, pracownik Instytutu Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. W pracy naukowej skupia się na ewolucji stosunków międzynarodowych na obszarze Azji Centralnej oraz na zjawisku postkolonializmu na terytorium byłego ZSRS.



Przemysłana konstrukcja sprawia, że praca stanowi interesujące podejście do analizy złożonej materii z zakresu stosunków międzynarodowych. Struktura jest przejrzysta i logiczna, zaś teza książki wskazuje na złożoność uwarunkowań identyfikacji Uzbekistanu na arenie międzynarodowej w skomplikowanym układzie sił, jaki kształtuje się w okresie ostatnich dwóch dekad. (...) Autor dobrze rozpoznał uwarunkowania procesu decyzyjnego w uzbeckiej polityce wobec Rosji, podkreślając przede wszystkim rolę czynnika osobowościowego przywódcy państwa. Autor sięga także do metod historyczno-opisowych i porównawczych, co pozwala mu ująć politykę zagraniczną Uzbekistanu szeroko i dynamicznie.

Z recenzji dr. hab. prof. UW Stanisława Bielenia

Recenzowane opracowanie stanowi samodzielny wkład Autora do badań nad Azją Centralną, zwłaszcza w obszarze relacji tego regionu z Federacją Rosyjską. Autor wykazuje się bardzo dobrym opanowaniem warsztatu naukowego, sumiennością oraz rzetelnością badawczą. (...) Autor sprawnie odczytuje ogólną dynamikę relacji uzbecko-rosyjskich, co z kolei pozwala mu na podkreślenie ograniczonego (zwłaszcza wobec zgłaszanych przez Uzbekistan ambicji regionalnych) efektu wysiłków czynionych przez Taszcent w celu uniezależnienia się od Moskwy i zdobycia dominującej pozycji w Azji Centralnej.

Z recenzji prof. dr. hab. Mieczysława Smolenia



www.akademicka.pl

